

HUKUK FELSEFESİ

AVRUPADA REFORM HAREKETİ VE MÜLKİYET SORUNU

Yazan : Doçent Dr. Adnan GÜRİZ

I — Feodal Düzen

Reform hareketinin mülkiyet sorunu karşısındaki tutumunu incelemeye geçmeden önce, orta çağ Avrupa toplumunun feodal bünyesi üzerinde durmak zorunluluğu vardır. Çünkü reform hareketi feodal düzenin yıkılış döneminde kendisini göstermiş ve bu hareketin iki önemli siması olan Luther ve Calvin'in mülkiyetle ilgili çeşitli fikirleri, içinde yaşadıkları sosyal, ekonomik ve kültürel ortamın etkisi altında kalmıştır.

Orta çağın başında, batı dünyasının en önemli özelliği, eşit olmayan gelişme seviyesindeki medeniyetlerin karşılaşması ve birleşmesi olmuştur. Bir yanda, temelleri bakımından güçlülükte tek bir birim sayılabilecek olan Roma dünyası dikkati çekiyordu. Roma medeniyeti çeşitli mahalli âdetleri içine almıştı ve bu âdetler türlü sosyal sınıflar arasında birbirine benzemeyen hayat şekillerinin belirmesinde rol oynamış bulunuyordu. Diğer yanda, daha ilkel bir nitelik taşıyan Alman kavimleri göze çarpıyordu.

Bu dönemde devletin iflâsı önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştı. Devlet fikri tamamen ortadan kaybolmuş ve silinmiş değildi. İnsanlar, uzak bir hükümrandan himaye beklemek alışkanlığını kaybetmiş bulunuyorlardı. Bununla beraber, düzen ve onun sağladığı himaye ihtiyacı devam ediyordu. İnsanlar bu himayeyi kendilerine sağlayacak yakın kişileri buldukları ölçüde, onlara, bağlanmakta tereddüt etmediler. Orta çağ Avrupa toplumunun siyasi yönden parçalanmış bünyesini devlet otoritesini kullanan çeşitli siyasal güçlerin çoğalması ve gittikçe yayılması olayı ile açıklamakta herhangi bir yanlışlık olmadığı söylenebilir.

Feodalizmin doğduğu sosyal ortamda mübadele tamamen yoktu denilemez. Bununla beraber mübadele'nin ekonomik hayattaki fonksiyonunun fazla önemli olmadığı söylenebilir. Toprak, başlıca zenginlik kaynağını teşkil ediyordu. Ticari ilişkilerin gelişmemiş olması, insanların kendi hâkimiyetleri altında bulunan toprak parçası ile geçinmeleri zorunluluğunu doğurmuş bulunuyordu. Alış ve rişin bugünün toplumunda gördüğümüz gibi rahat şekilde yapılması imkânının mevcut bulunmaması, ücretli tarım ve endüstri sınıflarının doğmasını önlüyordu.

Feodalizmin en gelişmiş şeklinin başlıca özellikleri, vasallık ve fief kurumlarıdır. Frank ve Lombard dönemlerinde dahi çeşitli tabakalara mensup bulunan hür insanlar, kendilerinden daha kuvvetli olan birisinin himayesini sağlamak ve hizmetlerini o kişiye vermek suretiyle, iyi bir hayat sağlamak yolunu araştırıyorlardı. En fakir olan insanlar ise köle veya toprak kiracısı durumuna düşüyorlardı. Diğer taraftan senyörler kendilerine sağlam şekilde bağlı sadık insanlara ihtiyaç duyuyorlardı. Bu durum feodal sistemin en önemli özelliği olan tâbîlik anlaşmasının doğumunda başlıca rolü oynamıştı.

Cermen hukukunda vasallık ilişkisi, şekli bir fiille gerçekleştiriliyordu. Vasal ellerini senyörün birleşmiş olan elleri üstüne koyarak sadakat ifade eden bazı sözler söylüyor, daha sonra da senyör ve vasal birbirlerini dudaklarından öpüyorlardı. Muhtemelen eski Cermen âdetlerinden gelen bu seremonide dinî herhangi bir özellik mevcut bulunmuyordu. Ancak bazı hallerde anlaşma daha başka şekillerde de yapıyordu. Kendi toprağını senyöre vermek suretiyle senyörün himayesine kavuşmak isteyen kimse, sadakat yemininden sonra, senyörden bir avuç toprak veya altın bir halka almak suretiyle tâbîlik mukavelesini tamamlıyor ve böylece elinde bulundurduğu toprağı fief şeklinde tekrar geriye alıyordu.

Senyör ve vasalın hakları ve ödevleri, mahalli âdetler ve örfler tarafından düzenleniyor ve devamlı değişmelere uğruyordu. Vasal, senyöre sadakat ve gerekli hallerde yardım borcu altında idi. Maddî niteliği olan bu yardım borcu genellikle askeri bir karakter taşıyordu. Buna karşı senyör, vasalı devlet mahkemelerinin bulunduğu yerlerde hukukî bakımdan korumak, öldüğü zaman öksüz kalan çocuklarını yetiştirmek ve nihayet vasala belli bir toprak vererek bu sayede geçimini sağlamak veya kendi malikânesinde, yedirmek ve barındırmak mükellefiyeti altında bulunuyordu. Senyörün malikânesinde bulunan vasalların sayısı IX. ve X. yüzyıllarda

önemli bir sayıya ulaşmakla beraber asıl uygulanan sistem senyörün vasala belli bir toprak vermek suretiyle onun geçimini sağlamasıydı. Senyör tarafından vasala verilen toprağa başlangıçta **beneficium** adı verildiği halde, zamanla Cermen âdetlerinin hâkimiyet kazanması sonucu olarak **beneficium** terimi yerini Alman asıllı **fevum** veya **feodum** kelimelerinden gelen **fief** terimine bırakmıştı.

Feodal herhangi bir mükellefiyet altında bulunmayan toprağa «**alodia**» adı verilmişti. Ancak bu özelliği taşıyan toprak miktarı devamlı şekilde azalmış ve siyasi himaye zorunluluğu bu tip toprakların gittikçe küçülmesinde önemli bir rol oynamıştı.

Diğer taraftan, bir çok hallerde, senyörden **fief** elde eden vasal, kendi **fief**'i üzerinde başkalarına **fief** tanıyabiliyor ve böylece aynı toprak **fief** yoluyla muhtelif vasallere bağlanabiliyordu. Teorik bakımdan, senyörün tesis edilen ikinci **fief**'e rıza göstermesi gerektiği halde, uygulamada onun muvafakati aranmıyordu. Bu uygulamanın doğurduğu sonuç, feodalizm'in şahsi bağlılık yanında mülki bağlılığı da yaratması olmuştur.

Feodal sistemin temel unsurlarından birisi olan **manor**, senyörün malikânesini ve buna dahil tarım topraklarını ifade ediyordu. Senyörün himayesine muhtaç bulunan kiracılar, kendilerine sağlanan himaye karşılığında, toprak gelirinin belli kısmını, kendilerini himaye eden senyöre vermek borcu altında bulunuyorlardı. Bundan başka senyöre ait olan topraklar üzerinde karşılıksız çalışmak mecburiyeti toprak kiracılarına ve topraksızlara yüklenmişti. Senyör **angarya (corvée)** sisteminden de yararlanıyordu.

Veraset usulü başlangıçta uygulanmamış ve hem senyörün, hem de vasalın ölümü halinde yeni bir tâbilik mukavelesinin yapılması zorunluluğu kabul edilmişti. Ancak, senyör, insana ihtiyacı olduğundan vasalın ölümü halinde, onun çocuklarının hizmetini değerlendirmek durumunda bulunuyordu. Bir koruyucu arayan vasalın çocukları da tâbilik mukavelesinin devamında fayda görüyorlardı. Bu sebepten, veraset usulü yavaş yavaş feodal sisteme katıldı ve gittikçe yaygın şekilde uygulandı.

Feodalizmin ekonomik yapısında senyörden, vasalden ve ikinci derecedeki vasallardan sonra en alt kademede bulunan serfler toprakta çalışmak, üretim işini gerçekleştirmek ve toprak el değiştirdiği zaman toprakla beraber sahip değiştirmek durumunda bulunuyorlardı.

Tawney, Orta çağ toplum yapısının başlıca özelliklerini «sınıf ayrıcalığı, sınıf baskısı, istismar ve serflik» olarak belirtilmekte (1) ve feodal mülkiyet sisteminden söz ederken de «feodal mülkiyetin esası açık istismara dayanıyordu. Çiftçinin kendi toprağında çalışması gerekli olan zamanda mecburi çalışmaya tâbi tutulması bunun en dikkati çekici örneklerindedir. Çeşitli mükellefiyetlerin yanı sıra, çiftçi buğdayını senyörün değirmeninde öğütmek, ekmeğini senyöre ait fırında pişirmek ve senyör tarafından muhake-me edilmek durumundaydı» demektedir. (2)

Orta çağda yalnız tarım hayatında değil aynı zamanda ticaret ilişkilerinde de kendine göre özellik taşıyan kurumlar dikkati çekmektedir. Ticaret hayatında rol oynayan bu kuruluşlar lonca olarak biliniyorlardı. Ticaret loncaları Cermen ülkelerinde **gilde** veya **hansa**, Latin ülkelerinde ise **caritas** veya **fraternitas** olarak isimlendiriliyorlardı.

Ticaret loncalarının başlangıçta iradî birlikler oldukları ve XII. yüzyıldan itibaren bunların ya bütün bir şehir ticaretini yürütmek veya belli malların ticaretini yapmak hususunda ayrıcalıklara sahip oldukları söylenebilir. Feodal senyörler ve şehir idareleri kısa zamanda ticaret loncalarının faaliyetini tanımak zorunda kalmışlardır. Bu tanımada, ticaret loncalarına şehirlerin bütün zengin tüccarlarının üye olması rol oynamış bulunabilir. Ticarî amaç taşıyan ticaret loncalarının yanında ve hiç olmazsa XII. yüzyıldan önce sanatkâr loncalarının kurulduğu ve bu loncaların latince **officium** veya **ministerium** kelimeleri ile ifade edildikleri bilinmektedir.

Sanatkâr loncalarının kaynağının nerede aranması gerektiği, halâ çözülmemiş bulunan tartışmalı bir sorundur. Bu hususta birbirinden farklı üç ayrı görüş savunulmuştur. Birinci görüşe göre, sanatkâr loncalarının kaynağı, Roma İmparatorluğu devrinde şehir sanatkârlarının kurdukları **collegia** ve **artes** olarak isimlendirilen birliklerde aranmalıdır. İkinci fikir, Carolingler devrinde ve bu devirden sonra, senyör adına çalışmak üzere serflerden kurulan birliklerin sanatkâr loncalarının ilk şekli olduğunu savunmaktadır. Ancak şehirlerin geliştiği sırada kaynağı kölelik olan birliklere çok sayıda insanın katılmasının ve daha sonra bunların sanatkâr loncaları haline gelmesinin mümkün olamayacağı ileri sürülerek bu gö-

(1) Tawney, R. H. Religion and the Rise of Capitalism, London 1938 p. 37.

(2) Tawney, R. H. op. cit., p. 67.

rüşün reddine çalışılmıştır. Üçüncü teze göre, sanat loncalarının kaynağı, sanatkârların, tüccarların örneğini izleyerek birleşmeleri olayında aranmalıdır. Modern yazarların çoğunlukla bu son görüşü benimsedikleri bu vesile ile belirtilebilir.

Orta çağda siyasi yöneticiler, Roma geleneğine uygun olarak, pazarları idare etmek, ağırlıkların ve ölçülerin kontrolünü yapmak, vergi yüklemek ve uyuşmazlıkları çözümlenmek ödevlerini yerine getirmişlerdir. Merkezi iktidarın IX. yüzyıldan itibaren süratle çökmesi bu durumu değiştirmemiş ve senyörler hâkimiyetleri altında bulunan şehirlerde, devlete ait yetkileri kullanmışlardır.

Avrupada, XI. yüzyılın başlarından itibaren şehirlerdeki esnaf yaptıkları işe göre gruplara ayrılmış ve her grup belli bir sanatın yalnızca kendi üyeleri tarafından yürütülmesi hakkını kazanmış bulunuyordu. Başlangıçta sanatkâr loncalarının üye olmayanların rekabetine karşı kullanabileceği herhangi bir hukukî yetki mevcut bulunmuyordu. Ancak zamanla loncalar, üye olmayanları ya üyeliğe girmeye mecbur tutmak veya sanatı terketmek şıklarıyla karşı karşıya bırakmak yetkisini elde ettiler. Bu yetkinin kazanılmasında, şehirleri yöneten senyörlere veya kurullara ayrıcalık karşılığında ödenen para önemli bir rol oynamıştır. Esnaf veya sanatkâr loncalarının heryerde tam bir özerkliğe sahip olduğunu söylemek ve siyasi otorite karşısındaki durumlarında özdeşlik olduğunu belirtmek doğru olmaz. Bununla beraber bu kuruluşların ekonomik yapıları hemen heryerde birbirine benziyor ve orta çağ şehir ekonomisinin ortak özelliklerini yansıtıyordu. Esnaf loncalarının en büyük özelliği, sanatkârı yalnızca diğer şehirlerin değil, fakat aynı zamanda başka sanatkârların rekabetine karşı korumasında belir-mektedir. Şehir pazarına katılma hususunda, esnaf, lonca sayesinde bir imtiyaza sahip bulunuyor ve aynı zamanda lonca üyelerinin diğer üyeler zararına zenginleşmesi de önleniyordu. Çalışma saatleri, ücretler, mal fiatları, her dükkânda kullanılan alet ve çalıştırılan insan sayısı lonca tarafından tesbit ediliyor, reklâm yasağı lonca tarafından uygulanyordu. Lonca üyeleri arasında eşitliğin korunmasına daima önem veriliyordu. Bu sistem, üretim metodlarının geliştirilmesi ve daha ucuz üretim imkânlarının araştırılması yönünden fazla yararlı bir nitelik taşııyordu.

Feodal düzenin en önemli özelliği olan hiyerarşi, lonca teşkilâtında da mevcut bulunuyordu. Esnaf loncalarında sanatkârlar usta, kalfa, çırak olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. Dükkânda kullanılan aletlerin ve ham maddenin mâliki olan ustalar lonca hiye-

raşisinde en yüksek yeri işgal ediyorlardı. Çıraklıktan kalfanğa geçiş fazla güç olmamakla beraber ustalık mertebesine erişmek oldukça zordu. XIV. yüzyıldan itibaren ustalık derecesine ulaşmak daha da güçleşmişti. Kalfaların sayısının günden güne çoğalması bunların durumunun kötüleşmesinde rol oynamış ve XV ile XVI. yüzyıllarda kalfaların durumu gündelikçi işçinin durumuna gittikçe daha fazla benzemeye başlamıştı. Bu sebepten XV. ve XVI. yüzyıllarda lonca teşkilâtını ele geçirmek isteyen kalfaların, çeşitli şiddet hareketlerine giriştikleri görülmüştü.

Erich Fromm, orta çağ toplumunda lonca teşkilâtının fonksiyonunu şöyle belirtiyor: «Orta çağ toplumunda şehrin ekonomik organizasyonu oldukça statikti. Sanatkârlar orta çağın ikinci yarısındanberi loncalarda birleşmişlerdi. Her ustanın bir veya iki çıracı vardı ve ustaların sayısı, toplumun ihtiyacına göre değişiyordu. Varlığını devam ettirmek için çok çalışması gerekenler bulunmakla beraber, lonca üyeleri genel olarak kendi ellerinin emeği ile yaşayabileceklerine inanıyorlardı..... Loncalar kendi üyeleri arasında kuvvetli bir rekabetin belirmesini önüyorlar ve üyelerini hamma madde satın alınması, üretim tekniği, üretilen malların fiyatları hususunda işbirliği yapmaya zorluyorlardı.» (3)

Ticaretin genel olarak küçük tüccarlar tarafından yapılması, toptancı ve perakendeci sınıflarının aynı şahısta birleşmesi, ticaret hayatına belli bir kararlılık sağlıyordu. Küçük iş adamları, orta çağın sonunda büyük kapitalin ve tekelci ticaretin gelişmeye başladığı zamana kadar göze çarpan bir güvenlik içinde bulunuyorlardı.

Orta çağ ekonomik düzeni karşısında kilisenin durumu üzerinde de de durmakta fayda vardır. Orta çağ ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanıyor ve insanların büyük çoğunluğu geçimini tarım üretimi sayesinde sağlıyordu. Tarım ekonomisi ise, bu kolda çalışanların büyük çoğunluğunu serf haline getirmiş bulunuyordu. (4) Tarım topraklarının önemli bir kısmının gelirine sahip bulunan kilise, uygulanan sistemin haklılığını veya haksızlığını tartışmak imkânından mahrum bulunuyordu. Çünkü mevcut mülkiyet sisteminin tartışılması, kilisenin büyük gelir kaynağını tehlikeye düşürebilirdi. Ancak orta çağda hiç olmazsa teorik olarak ahlâki bir amaca yönelmeyen bütün ekonomik faaliyetlere şüpheli bir gözle

(3) Fromm, Erich. *Fear of Freedom*, London 1960, pp. 43, 44

(4) Tawney, R. H. op. cit., p. 66, Tawney, orta çağda insanların onda dokuzunun tarımla uğraştığını ifade etmektedir.

bakılıyordu. Maddi zenginliklerin ikinci derecede de olsa gerekliliği kabul ediliyor ve bunlar olmaksızın insanların kendilerini besleyemeyecekleri ve birbirlerine yardım edemeyecekleri belirtiliyordu. Her insanın sosyal durumu için gerekli bir refah seviyesine erişmeyi istemesi ve bunu sağlamak için çalışması hakkıydı. Ancak gerekli olandan daha fazlasını istemek hırsı ve hırs dine göre günahı. Çeşitli memleketlerin, farklı zenginlik kaynaklarına sahip bulunmaları ticaretin Tanrı tarafından istendiğinin kanıtı sayılıyordu. Bununla beraber ticari faaliyetin yürütülmesinde toplum yararının göz önünde tutulması, yüksek kâr yoluna başvurulmaması lüzumluydu. Özel mülkiyetin günah mahsulü olan bu dünya için gerekli olduğu söyleniyordu. Mallar özel mülkiyete konu oldukları zaman insanların daha fazla çalıştıklarına ve daha az çatıştıklarına inanılıyordu. (5)

Bununla beraber orta çağ teorisi, hayatın asıl amacı olan insanın kurtuluşu üzerinde daima ısrar etmiş ve ekonomik faaliyetlere, kişinin ruhi ve dinî hayatından sonra gelen ikinci derecede bir yer ve önem vermiştir.

II. Reform Öncesi Avrupa Toplumu

Reform öncesi Avrupasında ticaret hayatının feodal ticaret hayatına kıyasla büyük farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Orta çağ ticareti esas itibarıyla şehir içi karakter taşıyordu. Buna karşı millî ve milletlerarası ticaret, XIV. ve XV. yüzyıllarda süratli bir gelişme

(5) Orta çağ katolik mülkiyet anlayışını St. Thomas Aquinas oldukça açık bir şekilde belirtmiştir. Ona göre, özel mülkiyet kurumu lüzumludur. Çünkü insan, yalnızca kendisine ait olan mallar üzerinde üretim faaliyetinde bulunmak hususunda daha isteklidir. Çalışmanın zorluğu dolayısıyla insanlar, toplum için istihsalde bulunmaya fazla hevesli değildirler.

Bundan başka, herkes kendine ait olana sahip olursa insanların hayatı daha düzenli olur. Eğer insandan topluma ve başkalarına ait olan şeyler konusunda dikkat ve çaba istenirse karışıklık doğabilir.

St. Thomas Aquinas, özel mülkiyet kurumunu meşrulaştırmak için üçüncü bir kanıt daha belirtmektedir. Herkes kendisine ait olanla tatmin edildiği zaman toplumda daha sağlam bir barış sağlanabilir.

Bununla beraber genellikle kabul edilen görüş, St. Thomas'ın sisteminde mülkiyetin tabii değil, pozitif bir hak olduğudur. Dolayısıyla devletin mülkiyet hakkını düzenleme yetkisi kabul edilmiş olmaktadır. Diğer taraftan St. Thomas faizi reddetmiş, aç kalan bir insanın hırsızlık yapmasının hukuka aykırı sayılmaması gerektiğini savunmuştur. Bk. Symth, Frederic Hastings. The Middle Ages, editor: Fletcher, J. F. Christianity and Property, Philadelphia 1947, pp. 84-92.

gösterdi. Tarihçiler, büyük ticaret şirketlerinin ne zaman gelişmeye başladığı konusunda görüş birliğine varmış değildiler. Bununla beraber ticaret şirketlerinin XV. yüzyılda gittikçe kuvvetlendikleri ve tekeller meydana getirdikleri açıklıkla belirtilebilir. Bu şekilde gelişen şirketler hem küçük tüccarı hem de tüketiciyi tehdit eder bir duruma gelmiş bulunuyorlardı.

Bundan başka sermayenin endüstrideki öneminin gittikçe geliştiğine reform öncesi Avrupa toplumu tanık olmaktadır. Bu konuda en ilginç örneklerden birisi maden endüstrisidir. Başlangıçta maden loncası üyelerinden herbirinin payı yaptıkları işe göre değişiyordu. Ancak XV. yüzyıldan önce, çoğu zaman, maden ocaklarının payları çalışmayan sermaye sahiplerine ait bulunuyor ve üretim gittikçe çoğalan şekilde teşebbüste pay sahibi olmayan işçiler tarafından yapılıyordu. Aynı değişme, diğer endüstri alanlarında da görünüyor ve zengin ile fakir arasındaki ayrılık ve fakir sınıflar arasındaki hoşnutsuzluk çoğalıyordu.

XIV. yüzyıldan itibaren loncalar arasında gittikçe büyüyen bir farklılık belirmeye başlamıştı. Bazı esnaf loncası üyeleri diğerlerinden daha fazla sermayeye sahip bulunuyorlar bir veya iki kişi yerine beş veya altı kişi çalıştırıyorlardı. Bir süre sonra bazı loncaların, ancak belli bir sermayeye sahip olanları lonca teşkilâtına kabul etmeye başladıkları görüldü. Bazı loncalar ise tekelleşmek ve müşteriye mümkün olduğu kadar çok sömürmek yolunu tuttular. Diğer taraftan lonca mensuplarının çoğunluğu meydana gelen değişme yüzünden fakirleşmeye başladılar ve kendi geleneksel sanatları yanında diğer işleri yaparak hayatlarını sürdürme zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Lonca sistemindeki bu değişme, özellikle kalfaların durumunun gittikçe kötüleşmesinde rol oynadı.

Ticaret hayatındaki bu önemli gelişmede ve değişmede yeni ülkelerin bulunmasının, denizasıra ticaretin ilerlemesinin ve özellikle Amerika kıtasından Avrupaya çok miktarda altın ve gümüş madeni gelmesinin etkili olduğunu ayrıca belirtmek gereklidir.

Çiftçinin durumunun da XVI. yüzyılın başlarında süratle kötüleştiği görülmektedir. Bunların büyük kısmı, toprağa çeşitli mükellefiyetlerle bağlı bulunuyorlar ve yüklendikleri ödevlerin gittikçe fazlaştığını görüyorlardı.

XVI. yüzyıl ekonomik hayatının doğurduğu şartlar orta çağ sınıf yapısını temelinden sarsıyor, sermayenin, pazarın, rekabetin rolü gittikçe büyüyordu. Bu rolün XVI. yüzyılda, daha sonraki dö-

neme göre daha az önemli olduğu doğru olmakla beraber, modern kapitalizmin bütün unsurları ortaya çıkmış bulunuyordu. (6)

Ekonomik hayatta meydana gelen hareket ve dalgalanma orta çağın sınıf yapısı üzerinde önemli tesirler meydana getirmiş, fakir sınıfları daha fakir hale sokmuş, orta sınıfın az gelirli zümresinin durumunu sarsmış, küçük aristokrasiyi buhran içine atmış, kilisenin iktisadi kuvvetine karşı olan muhalefeti arttırmış ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına ve gelişmesine elverişli bir ortam hazırlamış bulunuyordu.

Reform hareketinin doğumunu hazırlayan sosyal ve ekonomik sebeplerin yanında, bütün orta çağ boyunca devam eden kilise ve devlet mücadelesi, kilisenin üstünlüğüne karşı cephe alan siyasi yöneticiler için elverişli bir ortamı yaratmıştı. Kilise ve servet aristokrasisi dışında kalan bütün sınıflar, reformu desteklemeye istekliydi. Bundan başka, rönesans hareketi zengin ve kuvvetli sınıfın kültür ihtilâlini temsil etmekle beraber, eski Yunan ve Roma medeniyetine ait bazı değerlere bir dönüşün ifadesi olmuş ve insana evren içinde bağımsız bir yer sağlama amacını gütmüştü. 1516 yılında Erasmus'un kutsal kitabı çevirmesi fikir alanında rönesansla başlayan hareketi güçlendirmiş ve dinî bir reform için gerekli psikolojik ortamı hazırlamıştı.

III. Luther ve Özel Mülkiyet Sorunu

Luther, katolik kilisesine karşı orta çağın bütün şikâyetlerini «Alman Aristokrasisine Hitabe» isimli bildirisıyla açıklamıştır. Bu bildiri, orta çağ boyunca kiliseye karşı yapılan tenkidleri bir araya getiriyor ve kuvvetli bir dille açıklıyordu. Papazlık görevinin satılması, kilise büyüklerinin siyasi kudret sahiplerinin hayal bile edemedikleri bir hayatı yaşamaları, manastır hayatında olması gerekli fakirlik ve ahlâklılık ile manastırlarda yaşanan hayat arasındaki farklılık, çiftçiden imparatora kadar herkesi fakirleştiren papalığın el koymaları, Luther tarafından şiddetle tenkid ediliyordu. (7)

Luther ayrıca, Roma Kilisesi'nin Tanrı bağışlaması konusunda herhangi bir tekele sahip olmaması gerektiğini ifade ediyor ve kilisenin zenginliğini tenkid ediyordu. Manastırlarda biriken ser-

(6) Fromm, Erich. op. cit., pp. 51, 52.

(7) Schlatter, Richard. Private Property, London 1951 p. 81.

veti tenkid ederken Luther, «manastır keşişleri çalışmadıklarına göre, müreffeh bir hayat yaşamaları için herhangi bir sebep de mevcut değildir» diyordu. Luther'in görüşüne göre, zenginlik ancak çalışma ile elde edilebilmelidir. Bazı insanların çalışması ve diğer insanların çalışmadan yaşamaları adalete aykırıdır. Bu konuda Luther St. Paul'e de başvurmakta ve onun «bir insan çalışmazsa yememelidir de» yolundaki ifadesini kendi tezini kuvvetlendirmek için tekrarlamaktadır. (8)

Luther'in mülkiyet konusundaki fikirlerinin en ilginç tarafı, ilk Kudüs kilisesinin uygulamasına da etkide bulunan, ortak mülkiyet anlayışını reddetmesinde belirmektedir. Luther'e göre, Tanrının dünyayı ve onun ürünlerini bütün insanlara verdiği yolundaki esasları tekrarlamak için herhangi bir sebep yoktur. İncil'de de mülkiyetin ortak olduğunu belirten herhangi bir beyan bulunmamaktadır. İlk hıristiyanların bazıları kendi istekleriyle mallarını birleştirmişlerdir. Fakat başkalarına ait malları ortak yapmak yolunda herhangi bir çaba harcamamışlardır. (9)

Luther, mülkiyetin tabii hukuk gereğince ortak olduğu görüşünü kabul etmemekte ve bu görüşe karşı teolojik bir kanıtı başvurmaktadır. Ona göre, tabii hukuk ve on emir birbirinin aynıdır. On emir arasında yer alan «hırsızlık yapmayacaksın» ilkesi özel mülkiyetin temeli sayılmalıdır. Hırsızlığın yasaklanması özel mülkiyetin din tarafından meşru ve muteber sayıldığına açık ifadesidir. Tabii hukuk ile on emrin aynı olduğunu savunmak ve tabii hukuka bağımsız bir yer vermemek suretiyle Luther, St. Thomas Aquinas'ın tabii hukula ilgili bütün fikirlerini reddetmiş ve katolik görüşünden tamamen ayrılmış oluyordu. Luther, mülkiyetin tabii hukuka ve insan aklına dayandığı yolundaki kanıtı reddetmek suretiyle, orta çağ teolojisinin üzerinde durduğu, incelediği ve eski Yunan felsefesinden yararlanarak derinleştirdiği bir konuyu basit bir kanıtla çözümlenmek yoluna başvurmuş bulunuyordu. Tabiatıyla onun bu tutumu, katolik yazarlar tarafından daha sonra şiddetle tenkid edilmesine sebep olmuş ve kendisi, önemli felsefi problemleri anlamamakla suçlanmıştır.

Gerçekte, Luther, St. Thomas Aquinas'a karşı St. Augustine'nin kötümser dünya ve hayat felsefesinden ilham almıştı. Aslında özel mülkiyet kurumu da, devlet gibi, insan günahının bir sonucu sayıl-

(8) Schlatter, Richard. op. cit., p. 82.

(9) Schlatter, Richard. op. cit., p. 90.

mak lâzımdı. İnsan mükemmel bir yaratık olsaydı, yeryüzünde eşitsizliğin ve cebrin bulunmaması gerekirdi. İnsanlar böyle bir olgunluk seviyesine erişemedikleri ve erişemeyecekleri içindir ki, özel mülkiyet kurumu, Luther'e göre gerekli bulunmaktadır. Devlet nasıl lüzumluysa, özel mülkiyet de lüzumludur. Aklî bir dalâlet içinde bulunan insanoğlu'nun, tabii hukuka ve tabii haklara başvurması ve davranışlarını bunlara göre düzenlemeyi istemesi, hiçbir zaman doğru değildir.

Siyasal bilimcilerin eskidenberi belirttikleri gibi, Luther siyasi iktidara karşı ayaklanma şeklindeki bir hak üzerinde durmamış, insanlara «prens en zalim davranışlarına karşı bile itaat ve sabır» tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak kabul etmek gerekir ki, halka prensin otoritesine itaat tavsiye eden Luther, prensin ödevini adalet esaslarına göre yapmasını istemiştir. Luther'in sisteminde prensin mülkiyeti kısıtlama hakkının bulunup bulunmadığı, eğer varsa, bu hakkın sınırlarının nereye kadar uzadığı sorunu üzerinde de durulabilir. Luther bu konuda açık bir tutum takınmış değildir. Onun bu konudaki belirsizliği ölümünden sonra önemli bazı uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Almanya da katolik prenslerin protestanlara ait mallara el koymaları halinde, protestanların bu el koymalara karşı koyup koyamayacakları, Lutherciler tarafından tartışılmıştır. Bu konuda en dikkati çekici karar Magdeburg şehri Luthercileri tarafından verilmiştir. Onların kanısına göre, el koymalara protestanların kuvvet yoluyla karşı durmaları gerekemeyebilir. Ancak el koymaya kuvvetle engel olmanın hukuka aykırı olduğu da söylenemez. (10) Dikkat edilirse varılan sonuç, Luther'in görüşü ile direnme hakkını uzlaştırma niteliğini taşımıştır.

Luther mülkiyet hakkı üzerinde dururken, evlenmenin sosyal yönden zorunluluğunu belirtmiş ve özel mülkiyet olmaksızın düzenli bir aile hayatının imkânsız olduğu fikrini de savunmuştur. (11)

Luther, çeşitli fırsatlardan yararlanarak mülkiyetle ilgili görüşlerini açıklamış ve özellikle bu hakkın kullanılması konusunda kendi taraftarlarının karşılaştıkları problemleri çözmeye uğraşmıştır. Bu sebepten Luther'in mülkiyet hususunda düzenli bir teori meydana getirmedeği söylenebilir. Onun fikirlerini sistemleştirmek işini arkadaşı ve takipçisi Melancthon yapmıştır.

(10) Schlatter, Richard. op. cit., p. 93.

(11) Schlatter, Richard, op. cit., p. 87.

Melanchton, Luther'in görüşlerini **Loci Communes** (Ortak Konular) isimli eserde özetlemiştir. Melanchton, ilk önce bütün hukuku, ilâhî, tabii ve insanî olmak üzere üçe ayırmıştır. Ona göre, İnsanın günahkâr özelliği yüzünden, tabii hukuku, mukaddes kitaplara başvurmadan bulup bulamayacağı şüphelidir. Hukukun ilkelere yalnızca insan aklında arayan düşünürler yanlışlığa düşmüşlerdir. Hıristyan filozof üç tabii kanun tanır. Bunlar, Tanrıyı saymak, hiçkimseye zarar vermemek ve herşeyi ortaklaşa kullanmaktır. Ancak dalâlete düşmüş olan insanoğlunun bu kaidelere uyması mümkün değildir. Dünya için geçerli dört tabii kanundan söz edilebilir. Bunlar, Tanrının sayılması, kimseye zarar verilmemesi, suçluları cezalandıracak ve mâsumları koruyacak idarecilerin tayinine imkân verilmesi ve nihayet mülkiyetin bütün insanlar arasında barışı sağlayacak şekilde dağıtılmasıdır.

Melanchton, ister **ius naturale**'den ister **ius gentium**'dan çıkarılsın, mülkiyetin tabii bir kurum olduğu görüşünü benimsemektedir. (12) Tabii hukuk değişmez bir nitelik taşır. Bu hukukun asli ve tâli ilkeleri arasında bir çatışma olduğu zaman, asli ilkelerin tercih edilmesi gerekmele beraber, insan tabiatının dalâleti dolayısıyla özel mülkiyet kurumunun kabulü zorunludur. Melanchton malların insanlar arasında bölüşülmesinin insanoğlunun eseri olduğunu ve bölüşme olduktan sonra on emirle Tanrı tarafından kutsallaştırıldığını ileri sürmektedir. Bu sebepten malların insanlar arasında dağılımı ebediyen devam edecektir. Melanchton da, üstadı Luther gibi mülkiyet kurumunu on emrin «hırsızlık yapmayacaksın» esası ile meşrulaştırmaktadır. Ölümden sonraki hayatta herşey ortak olacaktır. Dünyadaki hayat için ise insanların özel mülkiyete sahip olmaları Tanrı iradesine uygundur. (13)

Siyasi iktidarın mülkiyeti hangi ölçüde sınırlayabileceği hususunda Melanchton, Luther'e nazaran daha açık bir teze sahip bulun-

(12) St. Thomas Aquinas'ın teorisinde mülkiyetin tabii bir hak mı yoksa pozitif bir hak mı olduğu sorunu tartışmalıdır. Melanchton, katolik düşünürler gibi **ius gentium**'un tabii hukukla aynı şey olduğunu kabul etmektedir. Bağt, Louis La garantie constitutionnelle de la propriété, Lausanne 1956 pp. 52, 53 de **ius gentium** ve **ius naturale** terimlerinin St. Thomas Aquinas tarafından eş anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Friedmann ise St. Thomas Aquinas'ın mülkiyete hiçbir zaman bir tabii hukuk kurumu gözü ile bakmadığını söylemekte ve katolik doktrinin St. Thomas Aquinas'ın yanlış yorumuna dayandığını ifade etmektedir. Friedmann, *Legal Theory*, London 1953 p. 32.

(13) Schlatter, Richard. op. cit., p. 97.

maktadır. Kıral tebaya vergi yükleyebilir. Bazı hukuk sistemlerinde, kıralın vergi alma hakkı sınırlıdır. Diğer bazı ülkelerde ise, verginin miktarını tayin hususunda hükümdar tamamen serbesttir. Hükümdarın vergi yüklemek hakkı tartışma yapılmaksızın kabul edilmelidir. Ancak hükümdar mallara el koymak veya malların bölüşüm şeklini değiştirmek yetkisine sahip değildir. Bir insanın malları üzerindeki mülkiyet hakkı, *ius naturale*, *ius gentium*, on emir ve pozitif hukuk tarafından daima kabul edilir. Bütün bu esasları hiçe sayan bir hükümdar, zulüm ve günah yoluna girmiş sayılmalıdır.

Luther fikirlerini açıklarken daha çok orta sınıfın görüşlerini yansıtmıştır. XVI. yüzyılda orta sınıf bir yandan kilise otoritesine karşı duruyor, diğer yandan da ekonomik bakımdan gittikçe zenginleşen tüccar sınıfına içerliyordu. Protestan hareketinin geniş anlamda bu sınıfı temsil ettiğini söylemekte herhangi bir yanlışlık yoktur. Luther 1524 yılında yayınladığı «Ticaret ve Faiz Hakkında» başlıklı broşüründe büyük tüccarlara karşı küçük tüccarların ve tüketicinin çıkarlarını şöyle savunmaktadır : «Tüccarlar bütün faydalı malları hâkimiyetleri altında bulundurmakta, bütün hileleri aralıksız uygulamaktadırlar. Fiatları isteklerine göre yükseltmekte, indirmekte, küçük tüccarları baskı altında tutmakta ve mahvetmektedirler..., sevgi ve inancın kaideleri dışına çıkmaktadırlar...» (14)

Luther'in görüşlerinin fakir insanlar üzerindeki etkisi daha farklı olmuştur. XVI. yüzyılın başlarında ekonomik bakımdan çok ağır bir baskının altında bulunan çiftçiler Luther'in «hristiyanların hürriyeti» ilkesini daha değişik şekilde yorumladılar. Luther'in kilise otoritesine hücum etmesini yürekten desteklediler ve bu şekilde içinde buldukları ekonomik baskının azalacağını ümid ettiler. Çiftçilerin başlıca talepleri, rahiplerin halk tarafından seçilmesini, orman ve mera'lardan serbest şekilde faydalanmayı, balık avlama üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasını ve en önemli olarak da toprak üzerindeki ağır mükellefiyetlerin hafifletilmesini kapsıyordu. Luther başlangıçta, siyasî otoritelerle çiftçiler arasında bir uzlaşmaya varılmasını istedi. Ancak böyle bir anlaşmanın yerine şiddet hareketlerinin başladığını görünce, çiftçi isyanlarının hertürlü vasıtalarla bastırılmasını savundu.

Katolik kilisesine karşı büyük bir antipati beslemesine rağmen

(14) Fromm, Erich, op. cit., p. 48.

Luther papanın ve katolik din adamlarının öldürülmesini hiç bir zaman kendi taraftarlarına tavsiye etmediği halde, ihtilâlcî köylüleri görür görmez öldürmelerini bütün Almanlardan istemekte tereddüt etmemişti. Schlatter bu konuda diyor ki: «Luther'in ihtilâlcî köylülere karşı olan bildirileri o kadar canavarca bir karakter taşımıştır ki, protestanlar o zamandanberi bu konuda özünü dilemektedirler.» (15)

Reform sırasında, Luther'in ve onun yolunu takip edenlerin uğraşmak zorunda kaldıkları köylü ve çiftçi ihtilâlleri, çeşitli gruplar tarafından destekleniyor ve farklı doktrinlerce meşrulaştırılıyordu.

Bu cereyanlar arasında en ateşli olanlar ve sosyal düzenin derhal değiştirilmesini savunanlar dinci karakter taşıyan sosyalist hareketler olmuştu. Anabaptistler ve anabaptismc bağlı diğer bazı mezhepler mal ortaklığı rejimini az veya çok kuvvetli şekilde gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. (16) **Anabaptizm** (17) açıkça eşitçi ve ortakçı ideal bir hıristyanlık toplumu kurmak amacını taşıyordu.

Moravyalı Kardeşler (les Frères Moraves) (18) karşılıklı yardım ve hizmet esasına dayanan bir hıristyan toplumu yaratmak gayesinde birleşmişlerdi. Sosyal yardım esasından herhangi bir tâviz vermemeye özellikle dikkat ediyorlardı. Bu cereyan, reformcuların görüşüne teorik yönden daha yakın fikirler savunduğu için hoşgörü ile karşılandı ve mevcudiyetini uzun süre devam ettirebildi.

(15) Schlatter, Richard. op. cit., p. 78.

(16) Biéler, André. La pensée économique et sociale de Calvin, Genève 1959, p. 388.

(17) Anabaptistler yalnızca çocuk vaftizini reddettikleri için değil, diğer bazı noktalarda da Luther'den ayrıldıkları için önem taşırlar. Bu akıma taraftar olanlar, ferdi kararın bağımsızlığı ve hürriyeti yanında inanç unsurunun din bakımından önemi üzerinde de durmuşlardır. Zwickau'nun Lutherci rahibi Thomas Münzer, 1525 yılında başlayan büyük bir çiftçi ihtilâlinin lideri olmuştur. Anabaptizm'in kurucusu sayılan Münzer'in giriştiği ortakçı toplum tecrübesi, Frankenhausein şehrinin işgali ve kendisinin öldürülmesiyle neticelendi. Ancak anabaptistler Münzer'in ölümünden sonra da fırsat buldukça ihtilâl tecrübesine girişmekten geri kalmadılar. 1532 yılında Münsterde başlayan ikinci ayaklanma, 1535 yılında şehrin işgali ve anabaptistlerin katledilmesiyle bastırıldı.

(18) Bu akım bazan «Frères Bohêmes» veya «Frères Tchèques» olarak da isimlendiriliyor ve Bohemyalı reformcu Huss'a bağlı bulunuyordu.

Bundanbaşka sözü geçen akımın taraftarları, reformcular gibi özel mülkiyet kurumunun muhafazası gerektiğine inanıyorlardı.

Libertenler (les Libertins) özel mülkiyeti açıkça reddediyorlar ve bütün adaletsizliklerin kaynağının bu kurum olduğunu ileri sürüyorlardı. Kısmen rönesansın tesiri altında kalan libertenler, insanların tabii temayüllerine uygun şekilde davranmak hürriyetine sahip olmalarını ve cinsel hayatta serbestlik fikrini aşılamaaya gayret ediyorlardı. Ancak bu akım, aksiyondan çok fikir alanında kaldığı için etkileri sınırlı olmuştu. Calvin'in bu akıma bağlı olanları panteizmle ve ahlâkı hiçe saymakla suçladığı bilinmektedir.

Luther, bir taraftan kilise mallarına el konulmasını haklı göstermek, diğer taraftan da mülkiyet hakkını aşırıların hücumuna karşı korumak zorunluluğu ile karşı karşıya bulunuyordu. Reformun muhaliflerinin Anabaptist hareketinden Luther'i sorumlu tutmaları da Luther'in bu akıma şiddetle karşı koymasında rol oynamıştır. Gene unutmamak gerekir ki, Luther, temsil ettiği orta sınıfın haklarını ve çıkarlarını savunmasının protestanlığın zaferi için kaçınılmaz olduğunu anlamıştı. Hiç şüphesiz Luther'in orta çağın gelenekçiliğine bağlılığı da doktrininin tutucu bir özellik taşımasında etkili olmuştu. Luther'in sisteminde dinî radikalizm ve sosyal konservatizm birleşmiş bulunuyordu. (19) Aynı tutuculuk onun büyük tüccarlara karşı olan hücumlarında da dikkati çekmektedir. Fromm, Luther'in ekonomik konulardaki fikirlerinde orta çağ gelenekçiliğine bağlı kaldığını şöyle belirtiyor: «Luther'in ekonomik sorunlar hakkındaki görüşü tipik şekilde orta çağ vasfını taşıyordu.... İnsan hayatının ekonomik gaye için bir araç haline gelmesi fikrinden nefret ederdi ...» (20) Bu vesile ile Luther'in en takdire değer hayat şekli olarak köylünün hayatını benimsediğini, insanı aşındırıcı ticarî hesaplardan uzak yaşamayı öğüt verdiğini ve insanların, kaderin çizdiği yolda yürümelerini istediğini belirtebiliriz.

Luther'in mülkiyet görüşü, ana hatları bakımından, orta çağ mülkiyet anlayışından fazla ayrılmış değildir. Özel mülkiyet kurumunun lüzumuna Luther inanıyordu. Bununla beraber bu inanç, mülkiyet kurumunu ve ferdin ekonomik faaliyetini ön plânda değerlendirmesini gerektirmemiştir. Reform hareketi mülkiyet anlayışının, kapitalist mülkiyet fikrinden ayrıldığı Lehmann açıkça ifade etmiştir. Lehmann'a göre: «Reformcular mülkiyeti hiçbir za-

(19) Tawney, R. H. op. cit., p. 95.

(20) Fromm, Erich. op. cit., p. 71.

man inhisarî bir hak saymamışlardır. Reformcu mülkiyet görüşünü, kapitalist mülkiyet anlayışından ayıran başlıca özellik budur. Aradaki fark kesin olarak şöyle belirtilebilir. Reformculara göre, «bir şeyi kullanma ve ondan yararlanma hakkı, mülkiyet hakkının muhtevasını belirtir. Halbuki kapitalist doktrine göre, mülkiyet hakkı, kullanma ve intifa haklarını tayin eder.» (21) Gerçekten, Luther ve takipçilerinin mülkiyet hakkını mutlak ve sınırsız muhtevalı bir hak olarak tanımlamak eğilimini gösterdikleri söylene-
mez.

Luther'in iktisadi fikirlerinde orta çağ görüşüne bağlı kaldığını gösteren diğer bir örnek, çiftçi ihtilallerini ayıpladığı şiddetle faizciliği yermesinde ortaya çıkmaktadır. Onun anlayışına göre, faiz kurumu yalnızca ilâhî hukuka değil, aynı zamanda insanlar arasında bulunması gerekli sevgi ve yardım duygularına da aykırıdır. Bundan başka Luther, faizciliğin toplum düzeni bakımından da zararlı olduğunu belirtmekten geri kalmamıştır. (22)

Tanrı ve insan ilişkisini Luther'in yeni bir açıdan ele aldığı ve kilisenin aracılığını ortadan kaldırmaya çalıştığı doğrudur. Onun savunduğu görüşün normal neticesi, ferdin ayrı ve bağımsız bir değer olduğunun daha sonra benimsenmesi olmuştur. Yani Luther'in doktrini ferdiyetçilik akımının gelişiminde etkili olmuştur. Fromm, Luther'in kilise otoritesini reddetmesinin, inanç hayatında insana ayrı bir yer vermesinin, ferdi sorumluluk duygusunun gelişmesi, vicdan hürriyetinin ve siyasi hürriyetlerin modern toplumda benimsenmesi bakımından olumlu etkiler yaptığını belirtmekte, ancak Luther'in öğretisinin ferdin toplumdaki mânen ayrılması ve kuvvetsizleşmesi şeklinde olumsuz sonuçlar doğurduğunu da öne sürmektedir. (23)

Luther'in teorisinde Tanrının insanı çağırdığı iş veya meslek «beruf» terimi de yer almış bulunmaktadır. Luther, latineden yaptığı dini çevirilerde bu terimi kullandığı gibi, diğer bazı yazılarında da aynı terimden yararlanmıştır. (24) Manastırları tenkid eden ve manastırlarda yaşayan keşişlerin çalışmadan yaşamalarını doğ-

(21) Lehmann, Paul Louis. *The Standpoint of Reformation*, Editor: Fletcher, Joseph F, *Christianity and Property*, Philadelphia 1947, p. 114.

(22) Lehmann, Paul Louis. *op. cit.*, p. 117.

(23) Fromm, Erich. *op. cit.*, p. 63.

(24) Fullerton, Kemper. *Calvinism and Capitalism: An Explanation of the Weber Thesis*, editor: Green, Robert W. *Protestantism and Capitalism*, Boston 1959, p. 9.

ru bulmadığını açıklayan Luther, katolik düşüncesinin ısrarla üzerinde durduğu asetizm prensibini kendi teorisine dahil edebilmek için, her insanın kendisini işine, mesleğine vermesini istemiş ve bunun Tanrı inayetine kavuşmak için yararlı bir araç olacağını savunmuştur. Böylece katolikliğin yalnızca dinî bir zümreye tanıdığı asetizm'in daha geniş şekilde uygulanmasını; her insanın kendisini işine vermek suretiyle sakin ve huzur dolu bir hayat yaşayabileceğini ve böyle bir yaşama yolunun din ilkelerine de uygun olduğunu belirtmiştir. Ancak katolik felsefesinde, asetizm daha çok dinî bir mükellefiyet olarak belirdiği halde, Luther'in sisteminde, insanın kendisini dinî ibadete değil fakat dünyavî çalışmaya vermek suretiyle Tanrı'ya yaklaşabileceği belirtilmiştir. Max Weber, iş yahut meslek teriminin hem kelime olarak hem de kavram olarak Luther tarafından yepyeni bir anlamda kullanıldığını ve daha sonra da bu kavramın, özellikle Calvin'in öğretisi ışığında modern kapitalist ruhunun doğumunda önemli bir rol oynadığını savunmuştur. (25) İngiliz tarihçisi Robertson, Max Weber'in bu görüşünü reddetmiş ve Luther'in iş veya meslek (beruf) kelimesine başka bir mana kazandırmadığını kelimenin Luther tarafından kullanılması ile kapitalist sistemin gelişmesi arasında herhangi bir ilişki aramanın yanlış olduğunu öne sürmüştür. (26) Alman sosyoloğu Max Weber'in protestan reformu ve modern kapitalizmin gelişmesi hakkındaki fikirleri üzerinde ilerde ayrıca duracağız.

IV. Calvin ve Özel Mülkiyet Sorunu

Calvin, mülkiyet sorununu iki ayrı dönem bakımından ele alıp incelemiştir. İlkel dönemde insanların mesut olduğunu, malların serbest şekilde el değiştirdiğini, insanların ya hibe veya hakkaniyete uygun bir değişme yoluyla ihtiyaç duydukları malları sağladıklarını ve bu sistemin bütün insanlara bolluk içinde yaşama şansını verdiğini kabul etmiştir. (27) Bu ilkel dönemin sona ermesi, ona göre, insanın ilk günahı işlemesi yüzünden olmuş ve ferdi mülkiyet hakkının uygulandığı yeni bir hayat safhası başlamıştır. Calvin, tabii hukukun değerini yitirdiği ve mukaddes kitap esaslarının uygulandığı yeni dönemde mülkiyet sorunu üzerinde dururken, mül-

(25) Fullerton, Kemper, *op. cit.*, p. 12.

(26) Robertson, H. M. *A Criticism of Max Weber and His School*, editor: Green Robert W. *Protestantism and Capitalism*, Boston 1959. pp. 68, 72.

(27) Biéler, André. *La pensée économique et sociale de Calvin*, Genève 1959, p. 345.

kiyetin Tanrı'ya ait olduğu yolundaki teolojik kanıttan hareket etmektedir. Ancak ona göre, Tanrı, kendisine ait olan mülkiyet hakkını, duyduğu sevgi dolayısıyla insana bağışlamıştır. Ferdi mülkiyet hakkına sahip olan insanın mülkiyeti yalnızca kendi menfaati için kullanmasını Calvin doğru bulmamaktadır. Malik olan kişiye yalnızca mânevî yönden Tanrıya karşı değil, maddi yönden de içinde bulunduğu topluma karşı bazı sorumluluklar yüklenmiştir. (28)

Calvin, mülkiyet hakkını bu şekilde sınırlamaya teşebbüs ettiği gibi, onun şarta bağlı bir hak niteliğini taşıdığını da belirtmektedir. Mülkiyet toplum yararına kullanılması gereken bir Tanrı hibesi olduğuna göre, mülkiyeti yalnızca kendi bencil amaçlarına göre kullananların ve halkı ezmek için mülkiyetin verdiği kuvvetten yararlananların, bu haklarından ilâhi şiddet yoluyla mahrum edileceklerine de Calvin inanmaktadır. Bundan başka Calvin, mülkiyetin şarta bağlı özelliğinden söz ederken, mülkiyet hakkının malike çalışma borcunu da yüklediğini belirtmekte, malikin mülk sahibi olduğu için tembelliğe, israfa sapmamasının, aksine mülk konusu olan şeyi değerlendirmek maksadıyla çalışmasının gerektiğini açıklamaktadır. Calvin'e göre «Tanrının kendisine verdiği malları işlemeyen, Tanrı önünde suçludur.» (29); «insanlar tabiatı işlemek için yaratılmışlardır.» (30)

«Hıristyan Dininin Kurumları» isimli eserinde Calvin, Luther gibi, on emrin «hırsızlık yapmayacaksın» ilkesinin mülkiyetin varlığını gösteren sağlam bir teolojik kanıt olduğunu ileri sürmektedir. (31) Calvin, mülkiyet teorisini geliştirirken, orta çağ teologlarının kullandıkları başka bir ilkedен, de yararlanmıştı. İnsanları, Tanrının yeryüzündeki vasalları sayan teoriye göre, mülkiyet malike sadece hak sağlamamakta, fakat fief mukavelesinde olduğu gibi bazı vecibeleri de yüklemektedir. Bu vecibeler arasında mülkiyetin âdil şekilde kullanılması başta gelmektedir. Bundan, başka iyi niyetli mâlikin bu teoriye göre himayesi de kâbil bulunmaktadır. Diğer yandan Calvin, söz konusu teoriye dayanarak kilise mallarına el konulmasını da meşrulaştırmaya çalışmış ve günah yuvaları saydığı manastır mallarına el konulmasının Tanrının iradesine de uygun olacağını savunmuştur. (32)

(28) Biéler, André. op. cit., pp. 352, 353.

(29) Ibidem.

(30) Gagnebin, Charles. Calvin, Paris 1948 p. 195.

(31) Schlatter, Richard. op. cit., p. 101.

(32) Schlatter, Richard. op. cit., p. 101, 102.

Mülkiyet hakkının devlet iktidarı tarafından sınırlandırılması sorununda Calvin'in teorisi fazla açıklığa sahip bulunmamaktadır. Bunun sebebi, Calvin'in doktrinini, o devir Avrupasının siyasal bakımdan kararlı ve ekonomik bakımdan kuvvetli olan Cenevre şehrinde açıklaması ve böyle bir problemle karşılaşmaması olabilir. (33) Ancak Calvin'in siyasal yöneticilerin ferdlerin mülkiyet alanına karışmamasını istediği söylenebilir. Siyasi otoritenin temel amacı herkesin rahatsız edilmeksizin mülkiyetten yararlanmasını sağlamak olmalıdır. Prenslerin kamu yararı için vergi toplamaya hakları vardır. Bununla beraber kamu gelirini israf eden bir prens «müstebit» vasfını kazanır. Bütün bu fikirlerine rağmen Calvin, mülkiyet hakkına devlet yöneticilerinin saygı göstermemesi halinde ihtilâl yoluna başvurulması tavsiyesinde bulunmuş değildir. Diğer taraftan, Calvin'in devletin görevini, mülkiyetin hukuk yoluyla korunması olarak sınırlamadığını da belirtmek gerekir. Devlet yöneticisi, mülkiyetin semerelerinin toplum yararına kullanılmasını sağlayacak tedbirleri almaya Calvin tarafından çağrılmaktadır. Ona göre, yöneticinin «ekonomik basireti, şereflik kadar büyük bir fazilettir.» (34) Ekonomik hayata Calvin'in devlet müdahalesini istediğinin diğer bir kanıtı, Calvin'in yolundan yürüyenlerin Cenevre' de kurdukları yürütme organında-ki hem rahiplerden hem de rahip olmayanların kurulu idi -müşterisini aldatan tüccarı, idarenin tesbit ettiği fiyatın üstünde satış yapan kasabı, yabancıya yüksek fiyatla elbise diken terziyi, ameliyat için yüksek para isteyen cerrahı cezalandırmalarıdır. (35)

Calvin faiz konusunda hem Luther'den hem de orta çağ teolojisinden kısmen farklı bir yol takib etmiştir. Onun düşüncesine göre, fakir bir insanın faiz yoluyla sömürülmesi ahlâk ve adalet ilkelere aykırıdır. Bu yüzden faizle ödünç para veren kişinin ve eşinin bazı dinî âyinlere kabul edilmemesini Calvin uygun görmüştü. Bununla beraber amacının faizle para verilmesini tamamen ortadan kaldırmak veya faiz kurumunu yok etmek olmadığını belirtmekten de geri kalmamıştı. Zengin bir tacirin işini ilerletmek için faizle ödünç para almasını Calvin meşru karşılıyor ve böyle birine borç vereni de ayıplamıyordu. Calvin'in faizle ilgili sınırlı yasağı Calvinist liderlerden birisi olan Claudius Salmasius'un 1638 yılında yazdığı Faiz Hakkında (De Usuris) isimli eserinden sonra daha da

(33) Fromm, Erich. op. cit., p. 74 .

(34) Biéler, André, op. cit., p. 383.

(35) Tawney, R. H. op. cit., p. 117.

yumuşatılmış ve bir süre sonra da önemini tamamen kaybetmiştir. (36)

Ahlâk sistemi bakımından Calvin'in en önemli özelliği ilâhi takdir (predestination) üzerinde ısrarla durmasından doğmaktadır. Onun kanaatine göre, Tanrı bazı insanları ebedi lânete mahkûm etmiştir. Bazı insanlar ise doğuşlarından Tanrının bağışlamasına sahip bulunurlar. Böylece Calvin, St. Augustine'ninkine benzeyen bir görüşü savunmuş olmaktadır. Bazı insanların hayır için, diğer bazılarının şer için seçilmesinin sebebini insan aklı açıklayamaz. Bu kaderi insanların ne kadar çaba gösterirlerse gösterebilirler değiştirmelerine de imkân yoktur. Bunun içindir ki, Fromm, Calvin'in tasavvur ettiği Tanrının, sevgi ve adalet kavramlarını ona mal etmeye çalışmasına rağmen, esas itibarıyla sevgi ve adalete sahip bulunmayan bir «zalim» olduğunu ifade etmektedir. (37)

Calvin'in ilâhi takdir teorisinin konumuz bakımından önemi bu teori dolayısıyla çalışmaya verdiği değerden ileri gelmektedir. Calvin, insanların kurtuluşa (salvation) erişmesinin kendi ellerinde olmadığını söylemekle beraber, devamlı şekilde çalışmayı ve faaliyette bulunmayı onlara tavsiye etmeye özellikle dikkat etmiştir. Calvin'in tavsiye ettiği faaliyet muhtemelen ahlâki faaliyet olmuştur. Ancak Calvin teorisindeki çalışma unsuru daha çok dünyevi faaliyet olarak yorumlanmış ve anlaşılmıştır. Bu konuda Calvin'in «Tanrı kendi inayetinin çalışanların elleri üzerinde olacağına söz vermiştir.» (38) ve «hayatlarını tembellikle geçirenler için özür bulunmayacaktır.» (39) gibi açıklamalar yaptığını ve çalışmayı muhtelif fırsatlardan yararlanarak daima teşvik ettiğini belirtebiliriz. Clavier, Calvin'in çalışmaya Luther'den de fazla önem verdiğini söylemektedir. (40)

Çalışmanın değeri üzerinde dururken Calvin, ilâhi takdir ilkesinden vazgeçmemektedir. İnsanlar kendileri için mukadder olan hayatı yaşamak zorundadırlar. Bununla beraber Calvin insanın çalışmasını, çaba göstermesini, kurtuluşa (salvation) erişmenin bir işareti olarak değerlendirmeye de temayül etmiştir. Gerçekte,

(36) Bu konuda bk. Weber, Max. General Economic Theory, İngilizceye çeviren: Knight, Frank H. 1930, p. 271.

(37) Fromm, Erich. op. cit., p. 75.

(38) Gagnebin, Charles. op. cit., p. 194.

(39) Bagi, Louis. La garantie constitutionnelle de la propriété, Lausanne 1956, p. 49, n. 128.

(40) Clavier, H. Le Christianisme et le travail, 1944, p. 75.

insan kendi geleceğinin ne olacağı, kurtuluşa erişip erişemeyeceği şüphesi içinde yaşar. Bu şüpheyi yenmenin, geleceğe ümitle bakmanın en iyi yolu insanın kendisini çalışmaya vermesidir. İnsanın çalışma yoluyla kaderini değiştiremeyeceği bir gerçek olmakla beraber, çalışma yoluyla kazandığı başarı, ebedi imtihanında onu teselli eden, ve belki de Tanrı sevgisinin kendisiyle beraber olduğunu gösteren değerli bir işarettir.

Orta çağ düşüncesinden ve kısmen de Luther'den Calvin'i ayıran diğer bir özellik, onun ticari faaliyeti olumlu saymasında belirlemektir. Orta çağda, toprak geliri fazla tartışma konusu yapılmamış ve bu gelirin normal ve meşru nitelik taşıdığına inanılmıştır. Buna karşı hristyan dini, ticari faaliyetlere çoğu zaman şüpheli gözle bakmıştır. Aynı görüş Luther'in fikirlerini de etkilemiştir. Calvin, muhtemelen Cenevre gibi ticari bir şehirde yaşadığı ve öğretilerini benimseyenler arasında tüccarlar aktif bir grup olarak bildikleri için, ticari faaliyeti olumlu ve faydalı karşılamak yolunu tutmuştur. Onun bu konudaki açıklamaları, ticari faaliyeti yararlı saydığını ve ticaret yoluyla elde edilen kazancı meşru olarak nitelendirdiğini ifade etmektedir. Calvin «iş adamının kazancının toprak sahibinin kazancından daha fazla olmaması için bir sebep var mıdır?... Tüccarın kazancı da yalnızca onun sebat ve çalışkanlığından gelmez mi?» diyerek ticari faaliyet ve kazancı meşrulaştırmıştır. (41)

Kalvinizm'in, Anabapistlere ve diğer aşırılara karşı tutumu Lutherçilerinkine benzemektedir. Calvin de, Luther gibi ortak mülkiyet uygulamasını reddetmiş, orta sınıfın, temayüllerine uygun bir doktrin savunmasını yapmıştır. Tawney'e göre, kalvinizm ilk hristyanlık ve modern sosyalizm gibi bir şehir hareketi niteliği taşımıştır. Bu akımın memleketten memlekete yayılmasında tüccarlar ve işçiler önemli bir fonksiyon ifa etmişlerdir. (42) Ancak Calvin'in kendi doktrinini yaydığı sırada uğraştığı problemler, Luther'inkiler kadar çok olmamıştır. Bundan başka Calvin'in sisteminde, çiftçi ve köylü sorunları fazla önemli bir yer işgal etmemiştir.

Luther'in öğretisi Avrupada büyük yankılar uyandırdığı halde Calvin'in fikirleri Anglo - Sakson ülkelerinde daha etkili olmuştur. Özellikle İngilterede beliren puritanizm hareketi Calvin öğretisinin Anglo - Sakson memleketlerindeki vârisi sayılmıştır. İngil-

(41) Tawney, R. H. op. cit., p. 105.

(42) Ibidem.

terede XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan, orta sınıf arasında taraftarlara sahip bulunan puritanizm, ferdin değeri ve önemi üzerinde durmuş, doğruluğa ve çalışmaya dayanan bir hayat yolunun dine uygunluğunu belirtmiş, hem dinî, hem siyasi alanda her türlü despotizme karşı çıkmıştır. Puritanizmin etkisi yalnızca İngiltere'de kalmamış, özellikle XVII. yüzyılda Kuzey Amerika'ya yerleşen puritanlar, Yeni İngilterede kendi doktrinlerini uygulamak için elverişli bir ortama sahip olmuşlardır. Yeni İngilterede puritanların kurdukları toplumda, devlet ve kilise üyeliği aynı şahısta birleşmiş, diğer dinî görüşlere hoşgörü göstermeyen bir sistem uygulanmıştır. Ancak zamanla yapılan dinî sınırlamalar önemini kaybetmiş ve diğer mezheplerden olanlara vicdan ve ibadet hürriyeti tanınmıştır.

Calvin'in mülkiyet teorisi, şimdiye kadar verdiğimiz izahattan da anlaşılacağı gibi, mülkiyeti mutlak bir hak saymamış, hele bu hakkı tabii hukuk yoluyla meşrulaştırmak teşebbüsünde bulunmaktan dikkatle kaçınmıştır. Ancak Calvin insanlar arasında sosyal ve ekonomik ilişkilerin sükunet ve adalet içinde yürümesi bakımından, özel mülkiyetin yararlı ve lüzumlu bir kurum olduğunu kabul etmiştir. Toplum hayatında iktisadi ahengin gerçekleşmesi bakımından devletin müdahalesini ve iktisaden zayıf olanların kuvvetli olanlara karşı korunmasını kalvinizmin desteklediği söylenebilir. (43) Diğer taraftan Calvin'in ticari ve iktisadi faaliyetlerde daha az sınırlı bir hürriyet görüşünü desteklediği, faiz kurumunu diğer orta çağ teologlarından ve Luther'den daha farklı şekilde ve oldukça geniş bir hoşgörü ile karşıladığı ayrıca belirtilebilir. Calvin doktrinini en ilginç özelliklerinden birisi, çalışmayı dinî sebepler dolayısıyla da olsa daima teşvik etmesi olmuştur.

V. Reform Hareketi ve Kapitalizm

Alman sosyoloğu Max Weber'in 1904-1905 yıllarında ve 1906 yılında yazdığı makalelerde öne sürdüğü, modern kapitalizmin doğuşunda ve gelişmesinde protestanlığın etkili bir rol oynadığı gö-

(43) Biéler, André. op. cit., pp. 389, 390, Biéler, Calvin'in ekonomik ve sosyal fikirleri konusunda yaptığı araştırmada, Calvin öğretisinin ticaret ve endüstri kapitalizminin ortaya çıkmasında bir rolü olmadığını, aksine Calvin'in paranın tahakküm edici bir güç haline gelmesini ve, fakirlerin zenginler tarafından ezilmesini reddettiğini; devletin âdil ve dengeli bir ekonomik düzen kurmak için müdahale etmesini istediğini savunmaktadır. Sözü geçen görüşlerin tenkidi için Bergier'in *Annales économiques, sociétés, civilisations* No. 2 Mars, Avril 1962 de çıkan makalesine bakınız.

rüşü uzun tartışmaların yapılmasına sebep olmuştur. Makalelerden birisi Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm Ruhu (Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus), diğeri ise Protestan Mezhepleri ve Kapitalizm Ruhu (Die protestantische Sekten und der Geist des Kapitalismus) başlığını taşımıştır. Düşünürler bu konuda Weber'in tezini kabul edenler ve reddedenler olmak üzere âdeta iki ayrı kampa ayrılmışlardır. Weber'in tezini açıklamasından sonra sözü geçen sorunla ilgili olarak yapılan araştırmalar özellikle Reform devresi Avrupa toplumunun sosyal ve ekonomik bünyesinin daha iyi incelenmesi ve anlaşılması hususunda yardımcı olmuştur. Bununla beraber tartışmanın tazeliğini ve canlılığını halâ muhafaza ettiğini bu fırsattan yararlanarak belirtmek gerekir. Reform hareketinin, modern kapitalizmin doğuşunda ve gelişmesinde etkisi olup olmadığı, eğer olmuşsa bu etkinin derecesinin tesbiti, inceleme konumuzla doğrudan doğruya ilgili değildir. Zaten Max Weber'in ileri sürdüğü tez, protestanlığın mülkiyet görüşünün kapitalizmin doğumunda tayin edici bir rol oynadığı esasına dayanmamaktadır. Bununla beraber reform öğretisinin yeni bir toplum düzeyinin doğuşunda nasıl bir etkide bulunduğu sorunu araştırılmadan Luther ve Calvin'in sosyal ve ekonomik görüşlerinin gerektiği şekilde değerlendirildiği de söylenemez. Bu sebepten sözü geçen problem üzerinde kısaca olsa bile durmakta fayda vardır.

Max Weber, ilk önce kapitalizm deyimini incelemiştir. Ona göre, elde etme ve kazanma saikinini, mümkün olduğu kadar çok paraya sahip olma amacının, kapitalizmle doğrudan doğruya hiçbir ilişkisi yoktur. Bu saik garsonlar, doktorlar, arabacılar, artistler, rüşvetçi memurlar, kumarbazlar ve dilencilerde de bulunabilir. Kazanma saikinini, bütün zamanlarda ve bütün memleketlerde objektif bir imkân var olduğu takdirde, bütün insanlar arasında ortak olduğu söylenebilir. Sınırsız kazanç hırsı kapitalizmle aynı şey değildir, bu hırsın kapitalizm ruhu ile ilişkisi ise çok daha azdır. Buna karşı kapitalizmin, itidal ile hiç olmazsa, gayri akli kazanç saikinini akıl yoluyla hafifletilmesiyle aynı şey olduğu ileri sürülebilir. Ancak kapitalizmin, kazanç peşinde koşmakla, devamlı, akli, kapitalist teşebbüs aracılığı ile daima yenilenen şekilde kazanç peşinde koşmakla aynı şey olduğu ifade edilebilir. Bunun böyle olması da lâzımdır. Çünkü tamamen kapitalist bir toplum düzeninde, kâr elde etmek hususundaki fırsatlardan yararlanmayan bir kapitalist teşebbüs, yok olmaya mahkûmdur.

Max Weber'e göre alacaklı ve borçlu sınıflar toprak sahipleri ile topraksızlar yani, serfler veya kiracılar; üreticiler ve tüketiciler

arasında çatışmalar değişik şekillerde her yerde dikkati çekmiştir. Bununla beraber, batıda görülen büyük endüstri müteşebbisi ile ücretli hür işçi arasındaki çatışma tamamen modern ve evvelce var olan çatışmalardan farklı bir nitelik taşımaktadır.

Kapitalizm, mübadele temeline dayanmakta ve iki sınıfın faaliyeti bu sistemde görülmektedir. Üretim araçlarına sahip bulunanlar kapitalist sisteminin sülheleridir. Bir de mülkiyet hakkından yararlanmayan işçiler vardır ki, bunlar da sistemin objeleridir. Kapitalizm, kazanç arzusu ve ekonomik rasyonalizm tarafından idare edilir.

Teknik imkanların gelişmesi batı tipi kapitalizme geniş ölçüde etki yapmıştır. Ancak batı kapitalizmi sadece teknik istihsal araçlarına değil, fakat belli bir hukuk sistemine de ihtiyaç duyar. Modern rasyonel kapitalizm, yalnızca teknik üretim araçlarına değil aynı zamanda güvenilir bir hukuk sistemine ve şekli kaedelere dayanan bir idare sistemine de sahip olmalıdır. Böyle bir hukuk düzeni olmaksızın cüretli veya karaborsacı kapitalizm mümkün olabilir. Fakat ferdi teşebbüs fikrine bağlı, belli bir kapitale ve belirli hesaplara dayanan rasyonel kapitalizm, mevcut olamaz. Modern kapitalizme elverişli bir hukuk ve ekonomi sistemi ise ancak batıda görülmüştür. Bu hukukun nereden geldiği sorunu üzerinde duran Max Weber, kapitalist çıkarların böyle bir hukuk düzeninin kurulmasında kendilerine düşen fonksiyonu ifa ettiklerini, ancak bu çıkarların kendiliklerinden hukuku yaratmalarına imkân olmadığını ifade etmektedir. (44) Tamamen başka nitelik taşıyan kuvvetlerin bu gelişmede rol oynamış bulunması lâzımdır. Bu gelişmeyi sağlayan kuvvetler üzerinde yapılacak bir inceleme bizi, batı kültürünün rasyonalizmi sorununa götürür. İktisadi rasyonalizmin gelişmesi, rasyonel ekonomi tekniğine ve hukuka bağlı olmakla beraber, insanların belli pratik davranma şekillerine kendilerini uydurma temayül ve kabiliyetleri de bunda rol oynar, Büyü ve din kuvvetinin ve bunlara dayanan ahlâki ödev fikrinin insan davranışlarının şekillenmesinde daima önemli bir rolü olmuştur. Her din sosyal ve iktisadi bir ahlâk görüşünü geliştirir. Dinlerde saklı bulunan sosyal ve ekonomik ahlâk insanların sosyal hareketlerini kuvvetle tesir altında bırakmakla kalmaz, aynı zamanda toplum düzeninin objektif bünyesi esaslarını tayinde de rol oynar.

(44) Weber, Max. The Auhor Defines His Purpose, editor : Green, Robert W. Protestantism and Capitalism, Boston 1959, p. 5.

Modern kapitalizm ruhunun ne olduğu Max Weber'in asıl anlamak ve açıklamak istediği sorundur. Ona göre, modern kapitalizmin başlıca özelliği, psikolojiktir, diğer bir deyimle para kazanma özelliği modern kapitalizmin ayırıcı psikolojik unsurudur.

Burjuvazinin büyük ticaret sınıfları başlıca protestanlar arasında dikkati çekmektedir. Belli başlı müteşebbislerin, tüccarların, sermayedarların, teknik uzmanların sayısı protestanlar arasında katoliklere oranla daha fazladır. İspanyollar bunu çok önceden görmüşler ve Hollanda kalvinizmini kastederek dalâletin ticareti ilerlettiğini söylemişlerdir. (45) Modern anlamda kapitalizmin gelişmesi, dikkati çekici ölçüde, protestanlığın Lutherciliğe aykırı asetik (ascetic) şeklinin yayılması ile aynı zamanda olmuştur. Weber, bunun basit bir tesadüf olmadığı, kapitalist ruhun belirmesi ile Kalvinist teolojinin hâkimiyeti altında bulunan protestanlığın asetik şeklinin gelişmesi arasında organik bir ilişkinin bulunduğu fikrindedir.

Bir insanın bütün kabiliyeti ve enerjisi ile para kazanmasının gerekli olduğunu Benjamin Franklin'in Genç Bir Tüccar'a Öğüt'ünde (Advice to a Young Tradesman) açıkladığına Max Weber işaret ediyor. Benjamin Franklin'e göre para ihtiyaçları karşılamak veya gelecekte harcanmak üzere kazanılmamalıdır. Aksine para kazanma başlı başına bir amaç olmalıdır. Başka deyimle, para kazanmak için, para kazanılmalıdır. Franklin'in üzerinde durduğu nokta, para sevgisi değil, para kazanma zorunluluğudur. Kendi tezini doğrulamak için Franklin, Tevrat'tan da iktibasta bulunmakta ve Süleyman'ın Meselleri Kitabında yer alan «İşinde gayretli adamı görüyor musun? O kıralların önünde durabilir.» sözünü belirtmektedir. Weber, para sevgisinin değil, para kazanma zorunluluğunun Franklin'in öğretilerinde başlıca rolü oynadığını ve modern kapitalizm ile geçmiş zamanlardaki kapitalizm şekilleri arasındaki temel farklılığın para kazanma zorunluluğunun insanlara aşılmasında belirlediğini ifade ediyor. (46)

Max Weber kapitalizm öncesi ekonomi şekillerinde, işçinin de iş verenin de gelenekçiliğin (traditionalism) etkisi altında para'ya karşı belli bir kayıtsızlık gösterdiğini, kapitalizmden sonra, daha fazla para kazanmaya karşı olan ilgisizliğin müteşebbisler ara-

(45) Fullerton, Kemper, Calvinism and Capitalism: an Explanation of the Weber Thesis, editor: Green, Robert W. Boston 1959, p. 7.

(46) Fullerton, Kemper, op. cit., p. 8.

sında kaybolduğunu, fakat işçiler arasında devam ettiğini söylüyor.

Bununla beraber modern kapitalizm ruhunun, para kazanmayı, başlı başına bir amaç sayması yanında, ikinci bir özelliği daha vardır. Modern iş hayatında devamlı başarı gösteren müteşebbisler yalnızca kazanç uğruna kazanç amacını gütmemekte, bunun yanında kendi kendini disiplin altına alma veya asetizm de onların hayatında dikkati çekmektedir. Bu insanlarda israf temayülü, gösteriş arzusu bulunmamaktadır. O halde kapitalizm ruhunun ikinci özelliği, gösteriş ve israfa kaçmayan, disiplinli ve asetik bir hayat tarzı olarak tesbit edilebilir. Acaba söz konusu bu disiplinin amacı nedir? Weber bu feragatin gayesinin gittikçe daha fazla kazanmak olduğunu belirtmektedir.

Weber için önemli olan kapitalizm ruhu'dur. Genel olarak kapitalist ekonomi şekilleri ile kapitalist ruh bir arada görünür. Fakat bunun böyle olmadığı zamanlar da olabilir. Kapitalist ruh, yani bir insanın kendi mesleğine ve işine bağlılığı XVII. yüzyılda puritanların hâkim bulunduğu Amerikadaki Yeni İngilterede dikkati çekiyordu. Bununla beraber Yeni İngilterede gelişmiş bir ekonomi hayatı mevcut bulunmuyordu. Ekonomik yönden çok daha gelişmiş olan Amerikanın güney devletlerinde ise, kapitalist ruhun bu dönemde bulunmadığına Max Weber dikkati çekmektedir. Gene XIV. ve XV. yüzyıllarda katolik Floransada kapitalist ekonomi şekilleri var olduğu halde kapitalist ruhun mevcudiyetinden söz edilmesine imkân yoktur. (47)

Kapitalist ruh ile protestan ahlâkı arasında bir ilişkinin bulunduğuna inanan Weber, din tarihi ile ilgili bazı araştırmalar yaparak, daha önce söz konusu ettiğimiz Luther'in öğretisindeki *beruf* kelimesinin, protestan reformcu tarafından o zamana kadar kullanılandan farklı bir anlamda kullanıldığına işaret ediyor. Weber'e göre, ne antik felsefe, ne de katoliklik iş veya meslek terimini, Luther'in anladığı manada değerlendirmiş değildir. Luther, günlük çalışmanın Tanrı tarafından emredilen bir ödev olduğunda ısrar etmiş ve *beruf* kelimesine bambaşka ve dünyevî bir anlam kazandırmıştır. Ancak, Luther, para kazanmaya karşı olan tutumu bakımından bir gelenekçi olarak kalmış ve modern kapitalizm ruhunu yansıtamamıştır.

(47) Fullerton, Kemper. op. cit., p. 9.

Calvin, öğretisinin, modern kapitalizm ruhunun belirmesinde çok önemli bir fonksiyon ifa ettiğine, Weber inanıyor. Hıristiyan dinini Roma Kilisesine karşı açıklarken Calvin, Tanrı kavramından hareket etmiştir. Tanrının mutlak bir irade, mükemmel şekilde hür tek varlık olduğunu belirtmiş, yani Tanrı iradesinin onu ister anlayalım, ister anlamayalım, doğru olduğunu veya öyle kabul edilmesini gerektiğini söylemiştir. Weber'e göre, Calvin akli olmayan bir Tanrı kavramından başlamakta, daha sonra bu kavramı aklılaştırmeye gayret etmektedir. İnsan aklını, Tanrı idealinden uzaklaştıracak herşey reddedilmelidir. İnsan faaliyetinin Tanrıya yönelmesi ancak disiplinli ve münzevi bir yaşama şeklinin benimsenmesiyle mümkün olabilir. Bu sebeptendir ki, asetizm kalvinizmin ve daha sonraki puritan hareketinin önemli bir özelliği olmuştur.

Bundanbaşka Weber, daha önce üzerinde durduğumuz ilâhî takdir (predestination) sorununa değinmekte, Calvin'in katolikliğin itiraf metodunu reddettiğini; dolayısıyla insanın dinî kurtuluşu (salvation) için uygulanacak iki yol kaldığını; bunlardan birisinin insanın Tanrı kuvvetinin kendisiyle beraber olduğu hususunda derin bir inanca sahip olması, diğerinin ise devamlı şekilde çalıştığı ve başardığı takdirde Tanrı iradesinin kendi yanında bulunacağına insana öğretilmesi olduğunu açıklamaktadır. Calvin, birinci yolu tercih etmiş ve buna teolojisinde önemli bir yer vermiştir. Ancak ikinci yol, uygulamada gittikçe artan bir önem kazanmıştır.

Weber'e göre, Calvin Tanrı ve insan arasında kilisenin aracılığını reddettiği için Luther gibi ferdiyetçidir. Çünkü ferdin ayrı ve bağımsız bir değer olduğunu kabul etmiştir. Ancak kalvinizm aşırı ferdiyetçiliğin yanında yoğun sosyal çalışmayı da desteklemiş ve bu yönden Lutherci protestanlıktan ayrılmıştır. (48)

O halde kalvinizm, bir yandan insanın devamlı şekilde işiyle uğraşması ve başarı kazanması, öte yandan da, disiplinli ve münzevi bir hayat yaşaması üzerinde ısrarla durmuştur.

Puritanizm, Calvin'in öğretisini pragmatik anlamda daha da ileriye götürmüştür. Herkesin işine en büyük ilgiyi göstermesi prensipi, disiplinli ve asetik hayat görüşü ile birleştirilmiş, çalışma takdir edilirken israf yerilmiştir. Puritanlar, feodal aristokrasinin yaşama yolunu tenkid etmişler, tüketimin mümkün olduğu kadar

(48) Fullerton, Kemper. op. cit., p. 11.

az olmasını, fakat çalışma ve üretimin daima çoğaltılmasını istemişlerdir. (49)

Tüketimin dikkatle sınırlanması, üretimin metodlu şekilde artırılması, sermayenin toplanması neticesini doğurmuştur. Böylece, zenginliğin insan ahlâkını bozucu etkisi ile ilgili puritan öğretisi gittikçe önemini kaybetmiştir.

Başlangıçta çalışmanın insanın kurtuluşunu (salvation) sağlayan bir araç olduğu savunulduğu halde, kapitalizmin gelişmesiyle beraber, para kazanmak, Benjamin Franklin'in belirttiği gibi başlı başına bir amaç haline gelmiştir. Soyut iş veya meslek fikri, Tanrının her insan için tayin ettiği iş veya faaliyet kavramının yerini almıştır.

Max Weber'in teorisi karşı ve yana çeşitli görüşleri davet etmiş ve enine boyuna tartışılmıştır. Weber, tezini açıklarken, modern kapitalizmin gelişmesinde «kapitalizm ruhu»nun önemli bir rol oynadığını savunan Werner Sombart'ın görüşlerinden yararlandığını belirtmiştir. Bununla beraber Werner Sombart, daha sonra kapitalizmin protestanlıktan daha önce doğduğunu beyan ederek, Weber'i tenkid eden Alman düşünürü F. Rachfall'ın fikirlerine katıldığını açıklamıştır. Sombart'a göre, puritanizm olsa olsa perakendecilikle uğraşan küçük tüccarın faaliyetini teşvik etmiş sayılabilir. Puritanlar arasında büyük bazı kapitalist müteşebbisler bulunmuştur. Ancak bunların başarılarında puritan ahlâk görüşünün rol oynayıp oynamadığı şüphelidir. Bununla beraber kabul etmek gerekir ki, Weber'in tezini en kuvvetli şekilde tenkid eden fikir adamı İngiliz tarihçisi Robertson olmuştur.

Robertson, Weber'in kapitalizmin gelişmesi problemini tarihi değil, sosyolojik açıdan incelemesinin yanlış olduğunu ifade etmekte, «kapitalizm ruhu» nun dinî saiklerin değil, fakat medeniyetin maddi şartlarındaki gelişmenin sonucu olduğunu söylemektedir. (50)

Luther, «beruf» kelimesini, Robertson'a göre yeni bir anlamda kullanmış değildir. Herkesin Tanrı tarafından kendisi için tayin edilen işle uğraşması ilkesinin çok eski bir geçmişe dayandığını St. Paul'un «çalışmayanın, yemeye de hakkı olmadığını size emret-

(49) Fullerton, Kemper. op. cit., p. 18.

(50) Robertson, H. M. A Criticism of Max Weber and His School, editor: Green, Robert W. Protestantism and Capitalism, Boston 1959. p. 67.

«tik» dediğini Robertson ayrıca ileri sürüyor. Herkesin Tanrı tarafından çağırıldığı işi yapması fikrinin ilâhi ve tabii dağıtıcı adalet (distributive justice) görüşünün normal sonucu olduğunu ve bu konuda katoliklik ve puritanizm arasında herhangi temel ayrılık olmadığını açıklıyor. (51) Bir insanın kendisi için tayin edilen işi yapması fikrinin aç gözlü ihtirasa karşı bir panzehir olarak düşünüldüğünü, fakat daha sonra bu fikrin anlamını değiştirerek, ticari bir halkın çıkarına elverişli bir doktrin yarattığını ve bu gelişmede bizzat kapitalizmin etkili olduğunu belirtiyor.

Ferdiyetçilik, temel olarak serbest ticaret, rekabet ve mülkiyet sistemidir. Ferdi ve ferdi kabiliyeti, sosyal organizasyonun esası sayar. Orta çağda yalnızca mülkiyet hakkı tanınmış, serbest ticaret ve rekabet ilkeleri reddedilmişti. Diğer taraftan orta çağın mülkiyet anlayışı da modern mülkiyet anlayışından farklıydı. Bununla beraber kapitalizm, genel şekilde uygulanmadığı orta çağın sonunda biliniyordu. Bu sebepten ona reformun bir sonucu gözüyle bakmak doğru değildir. Çünkü kapitalizmin özellikleri orta çağ sonunda mevcut bulunuyordu.

Orta çağ kilisesi, farklı sınıflara mensup insanlara karşı olan ödevini biliyordu. Başlıca iki sınıf vardı. Bir tarafta zenginler ve büyükler, diğer tarafta fakirler ve sefiller. Bu basit sınıf ayrımı değersiz hale geldiği zaman kilise yeni bazı problemlerle karşılaştı. Bu yeni problemler önem kazanmaya başladığı sırada St. Thomas Aquinas oldukça isteksiz şekilde tüccarların faaliyetini meşru gösteren yazılar yazmak zorunda kaldı. St. Antonio da XIV. yüzyıl Floransasında benzer ve daha önemli sorunlarla uğraşmak zorunluluğunu duydu. XVI. yüzyılda bütün kiliseler ekonomik düzendeki değişimin doğurduğu problemlerle karşılaştılar. Robertson'a göre, bütün bu örnekler, kapitalist gelişme ile protestanlık arasında bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. (52)

Zaten kapitalizm ruhunu doğuran en önemli sebep kapitalizmin kendisi olmuştur. Bu gelişme genel kültür şartlarındaki, özellikle ekonomi tekniğindeki değişimin sonucu olmuş, siyasi ve hukukî kurumlar da söz konusu değişmeyi etkilemiştir. (53)

Burjuva liberalizminin zaferini sağlayan belli başlı faktör, burjuvaziye önemli kılan ekonomik gelişme olmuştur. Bu arada

(51) Robertson, H. M. op. cit., p. 69.

(52) Robertson, H. M. op. cit., p. 83.

(53) Robertson, H. M. op. cit., p. 81.

Robertson İngiltere'de burjuva ahlâkının dinin yerini almasının puritanizmle ilgili olmadığını da belirtmektedir. (54)

Robertson'un vardığı sonuç, kapitalizmin maddi şartlardaki değişiminin bir sonucu olduğu ve protestanlıkla, özellikle kalvinizmle bu gelişme arasında herhangi bir ilişki olmadığı yolundadır. Robertson, Weber'in teorisinin, ekonomi tarihinin önemli bir sorunu hakkında, modern düşünceye yanlış bir istikamet verdiğini ve amacının bu yanlışlığı düzeltmek olduğunu açıklamaktadır.

İtalyan politikacısı ve iktisatçısı, Amintore Fanfani de sözü geçen tartışmaya katılmıştır. Fanfani genel olarak Robertson'un görüşlerini paylaşmakla beraber bazı noktalarda ondan ayrılmaktadır.

Fanfani, protestan ihtilâlinin önce Avrupa'nın kapitalizmle karşılaştığını, reformdan bir asır önce kapitalizmin gittikçe büyüyen etkili bir kuvvet niteliğini taşıdığını, yalnızca kişilerin değil fakat aynı zamanda sosyal grupların da yeni bir ruhla dolu olarak henüz kapitalizmi kavramamış olan orta çağ toplumu ile savaştıklarını ifade etmektedir. Bu sebepten Fanfani, Robertson'un savunduğu, protestanlığın kapitalizmi değil, fakat kapitalizmin protestanlığı etkilediği görüşünü benimliyor. (55)

İnsan, Fanfani'ye göre kazanç içgüdüsü ile doğar. Dış kuvvetler bu içgüdüye ya engellerler veya teşvik ederler. İşte bu içgüdü kapitalizmin özüdür. Bu anlamda kapitalist ruh her zaman var olmuştur ve her zaman var olmaya devam edecektir. Ancak sosyal bir kuvvet olarak kapitalist ruhun her zaman mevcut bulunduğu söylenemez.

Ekonomik alanda yeni bir görüşün yaratılması, protestanlığın işi olarak vasıflandırılmaz veya herhangi bir protestan mezhebine mal edilemez. Bu yeni görüş, rönesans ve reformu belirten bir düşünce devriminin sonucudur ve, sanata, felsefeye, dine, ahlâka, ve ekonomiye orta çağda konulan sınırlamalardan ferden kurtulma çabasını ifade etmiştir. Protestanlık, dünyevî çalışma inancını insanlara aşlamak yoluyla kapitalist ruhun hâkimiyetini kolaylaştırmış veya onu meşrulaştırmış ve kutsallaştırmıştır. (56)

(54) Robertson, H. M. op. cit., p. 85.

(55) Fanfani, Amintore. Catholicism, Protestantism and Capitalism, Editor: Green, Robert W. Protestantism and Capitalism, Boston 1959, pp. 87, 90.

(56) Fanfani, Amintore. op. cit., p. 93.

Kısaca belirtmek gerekirse, Fanfani, kapitalizmin, hiç olmazsa onun görülebilir işaretlerinin, reformdan önce var olduğunu kabul etmekte, ancak kapitalist sistemin gelişmesinde protestan ahlâk anlayışının, kolaylaştırıcı, yardım edici bir rol oynadığını söylemektedir.

Bu konudaki tartışma bütün canlılığı ile devam etmektedir. Şüphesiz tartışmaya katılan fikir adamlarının kendi dinî inançlarının az veya çok etkisi altında kalmaları, sorunla ilgili kanıtların bazan Weber'in tezi için, bazan da onun tezine karşı değerlendirilmesine sebep olmaktadır.

VI. Sonuç

XVI. yüzyıl reform hareketi, bütün Avrupayı sarsan sosyal ve ekonomik bir değişimle beraber belirmiştir. Orta çağ feodal düzeninin yıkılmaya başladığı, ticaret hayatının geliştiği ve ticaret loncalarının kapitalist ticaret önünde önemini yitirdiği, senyör ve vasal anlaşmasına dayanan ve serflik kurumu ile beslenen ekonomik ilişkilerin yeni bir yön kazandığı, merkezi siyasi iktidarın kuvvetlendiği bir dönemde, katolik kilisesinin haksız servetine, din üzerindeki tekelciliğine bir baş kaldırma niteliğini taşıyan reform hareketi, kültür hayatını boyunduruktan kurtarmak amacını güden rönesans akımının din alanında bir devamı olmuştur.

Bundan önceki bölümlerde, reform akımının iki ünlü adamı, Luther'in ve Calvin'in mülkiyet konusundaki fikirleri, enine boyuna tartışılmış, ayrıca onların mülkiyet görüşü ile orta çağ mülkiyet anlayışı arasındaki ayrılıklar üzerinde durulmuştur. Mülkiyet konusunda ne Luther'in, ne de Calvin'in, hristyan mülkiyet kavramını kendi zamanlarının sorunları ile uzlaştırmaktan öteye geçen bir katkıları olmadığı söylenebilir. Gene onların, St. Thomas Aquinas gibi sistemli bir mülkiyet teorisi kuramadıkları da belirtilebilir.

Her çağ sosyal ve ekonomik hayata ait teorisini yaratır ve değişen ihtiyaçlara göre bu teoriyi düzeltir, tekrar düzeltir ve geliştirir. Orta çağ insanının problemleri, reform döneminde karşılaşılanlardan farklı özellikler taşımıştır. Statik orta çağ teorisi, dinamik güçlerin devamlı faaliyet gösterdiği, reform öncesi ve reform sonrası Avrupa toplumunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek güçten yoksun bulunuyordu. Orta çağ sınıf düzeni bozulmuş, yeni sınıflar belirmiş ve bunlar çıkarlarını, toplum içinde etkili şekilde savunmaya başlamışlardı. Sermayenin, pazarın ve rekabetin ekonomik hayatta-

ki rolü gittikçe büyümeye başlamıştı. Roma kilisesinin manevî nüfuzu sarsılmıştı. Yeni düzenin kuruluş sancıları yeni problemler getirmişti.

Luther'in amacı, böyle bir sosyal ortamda yeni bir din ve ahlâk anlayışını hâkim kılmak olmuştur. Yaşadığı toplumun şartları, çalkalanmaları, Luther'i yalnızca bir teorici olarak değil, aynı zamanda bir eylem adamı olarak tezini savunmak zorunda bırakmıştır. Luther, mülkiyet doktrinini, tabii hukuka değil, fakat din ve ahlâk görüşünde olduğu gibi doğrudan doğruya kutsal kitaba dayandırmak istemiştir. On emirde bulunan «hırsızlık yapmayacaksınız» ilkesinden özel mülkiyetin kutsal kitap öğretisine uygun olduğu sonucuna varmış, bunun yanında, ticarî faaliyete, özellikle büyük tüccarların ticarî faaliyetine, orta çağ teologları gibi karşı durmaktan kaçınmamıştır. Faizcilik, Luther için St. Thomas Aquinas için olduğu kadar haksız kalmıştır. XVI. yüzyılda çiftçinin karşılaştığı ağır ekonomik baskı ve bunun sonucu beliren ve bütün Avrupa'yı sarsan çiftçi ayaklanmalarının özellikle Almanyada şiddet kazanması, Luther'i bu harekete bütün gücüyle karşı koymaya götürmüştür. Luther'in mülkiyet konusundaki fikirlerinin çoğunun, çiftçi ayaklanmalarını destekleyen anabaptist tezin reddine yöneldiği de söylenebilir. Roma kilisesine bütün gücüyle saldıran radikal reformcu Luther, çiftçi ayaklanmalarını daha büyük bir şiddetle suçlamaktan çekinmemiştir.

Protestan hareketi Almanyada başlıca orta sınıflara yönelmiş ve bu sınıfların sosyal ve ekonomik haklarını desteklemek amacını güden bir gelişme göstermiştir. Kilise mallarına el konulmasını bütün gücüyle destekleyen Luther, köylülerin isteklerini olumlu karşılamamıştır. Böylece Luther'in bir çelişmeye düştüğü söylenebilir. Hem teori hem de eylemle uğraşmak zorunda kalanların çelişmeden kendilerini her zaman kurtaramadıklarına tarih tanıklık etmektedir. Fakat şurasını da belirtmek gerekir ki, Luther mülkiyet hakkı üzerinde dururken, sınırsız ve mutlak bir mülkiyet görüşünü benimsemiş değildir. Yani Luther için mülkiyet, faydalanma ve kullanma gerekleri yüzünden meşru bir haktır. Yoksa, XVIII. yüzyıl düşünürlerinin yaptıkları gibi, mülkiyeti mutlak bir hak sayarak bundan faydalanma hakkını çıkarmaya Luther çalışmamıştır. Faiz kurumunu reddetmesi de, onun ekonomik görüşlerinde, orta çağ geleneğinin ne ölçüde etkili olduğunun başka bir kamtı sayılabilir.

Calvin'in mülkiyet teorisi, ana çizgileri yönünden Luther'in-

kinden fazla farklı olmamıştır. O da, Luther gibi, mülkiyetin kutsal kitap öğretisi yönünden faydalı olduğunu belirtmiştir. Calvin, iyi işleyen bir toplum düzeni yönünden mülkiyet hakkının gerekli olduğuna inanmıştır. Ancak Calvin'in teorisinde, mülkiyet yanında devlet düzenlemesini destekleyen fikirler de yer almıştır. Mülkiyet hakkının sınırlarını belirtmenin, mülkiyet uygulamasının doğurabileceği haksızlıkları önlemenin, devletin ödevleri arasında bulunduğu kanısını taşımıştır. Cenevrede ekonomik ve ticarî faaliyete konulan sınırlamalar, Calvin'in oldukça katı bir devletçiliği benimsediğinin kanıtı sayılmıştır. Calvin, ticaret hayatı hareketli ve zengin Cenevre şehrinde yaşadığı için, ticaret konusundaki tutumu Luther'inkinden değişik olmuştur. Orta çağ doktrininin ticarî faaliyetin şüpheli olduğu ve soylu bir çalışma alanı olmadığı yolundaki kanısını paylaşmamış, tüccarın kazancının da toprak sahibinkine gibi kişisel emeğe bağlı olduğunu ve onun kadar haklı sayılması gerektiğini ileri sürmüştür. Faiz konusundaki tutumu da orta çağ teologlarının ve Luther'in görüşünden ayrı bir özellik taşımıştır. Orta çağ teolojisi ve Luther doktrini, faizin her şeklini haksız olarak tanımlarken, Calvin, ticaret faizini desteklemiş, fakiri sömürme amacını güden faizle ödünç para vermeyi ise yermiştir.

Modern kapitalizmin doğuşunda protestanlığın etkisi sorunu, Max Weber'in ilginç tezini açıklamasından bu yana, sonu gelmez tartışmalara sebep olmuştur. Weber, kapitalist üretim şekli ile kapitalizmi ruhunu dikkatle birbirinden ayırmaya çalışmış, kapitalizmin başlıca kapitalist ruhun bir sonucu olduğu üzerinde durmuştur. Kapitalist ruhun en önemli iki özelliğinin para kazanmak için para kazanmak eğilimi ve gösterişten, israftan uzak mutedil bir yaşama olduğunu ileri sürmüştür. Modern kapitalizm ruhuna ait bu iki özelliğin kaynağını araştırırken Weber, büyü ve din fikirlerinin ve bunların yarattığı sosyal ve ekonomik ahlâkın insanların yalnızca sosyal davranışlarını etkilemekle kalmadığı, aynı zamanda toplum düzeninin objektif esaslarını belirtmede de din inancının önemli bir fonksiyon ifa ettiği yolundaki sosyoloji anlayışından hareket etmiştir.

Weber, büyük kapitalist müteşebbislerin protestan ülkelerde, katolik memleketlere göre daha fazla olduğu yolundaki gözleminden yararlanarak, teorisinin temeli yaptığı kapitalist ruhun, yukarıda açıkladığımız iki özelliğinin protestan öğretisi ile en çok Calvin'in görüşleri ile ilgili bulunması gerektiğini savunmuştur.

Protestanlığın, Tanrı ve kişi arasındaki ilişkide kilisenin aracılığını kaldırdığını, Luther'in ancak inanç aracılığı ile Tanrıya ulaşmanın mümkün olabileceğini söylediğini, bir de her insanın kendisini Tanrı tarafından gösterilen çalışmaya ve işe bağlamasını öğüt verdiğini, Calvin'in öğretisinde ise, insanın kurtuluşa (salvation) ulaşmak için, kendini işine vermesinin savunulduğunu, başlangıçta iş ve çalışmanın ahlâki ödevlerin yerine getirilmesi olarak anlaşıldığını, fakat sonradan çalışma kavramının tamamen insanın kendisini üzerine aldığı işe yöneltmesi olarak değerlendirildiğini, çalışmak için çalışmanın tavsiye edildiğini, Weber açıklamıştır. Gene Weber'e göre çalışmak için çalışma ilkesi, zamanla para kazanmak için para kazanma olarak yorumlanmıştır.

Weber, bundan başka, katolik felsefesinin manastır hayatı ilkesini reddeden Calvin'in, sözü geçen ilkeyi dünya hayatına aktardığını, insanlara israf ve gösterişten uzak, disiplinli bir yaşama yolu tavsiye ettiğini ve bu hayat şeklinin kapitalist ruhun ikinci unsuru olan disiplin fikrini geliştirdiğini ileri sürmüştür.

Böylece Weber'e göre, insanın kendisini işine vermesi, üretimin çoğalması, disiplinli, israf ve gösterişten uzak bir hayat yaşaması, tüketimin azalması sonucunu doğurmuş ve bu iki faktörün birleşmesi, kapitalist gelişmenin vazgeçilmez şartı olan sermaye toplanmasını sağlamıştır.

Weber'in vardığı sonuç, protestan ülkelerde kapitalizmin, kapitalist ruhun egemenliği dolayısıyla süratli bir gelişme gösterdiği ve kapitalizm ile Calvin'in öğretisi, özellikle bu öğretiyi Anlo - Sakson ülkelerinde yayan puritanizm arasında organik bir ilişkinin bulunduğuudur.

Kısaca özetlediğimiz bu tez, düşüncemize göre, gerçeği yansıtmaktan uzak bulunmaktadır. Birinci ve İkinci bölümlerde açıklamaya çalıştığımız gibi, Avrupa toplumunda kapitalizme ait temel özellikler, çekirdek halinde olsa bile, reform hareketinden önce vardı. XV. asırda, yani reform hareketinden aşağı yukarı yüz yıl önce, ticaret hayatında büyük şirketlerin ve tekellerin egemen olduğu bilinmektedir. Şu halde Robertson'un haklı olarak belirttiği gibi, kapitalizm kendisinden sonra doğmuş olan bir akımın etkisi altında kalmış ve onun tarafından yaratılmış olamaz. Fanfani de daha önce açıkladığımız gibi aynı görüşü paylaşmaktadır.

Diğer taraftan, kapitalist ekonominin protestanlık tarafından yaratıldığı kabul edilirse, feodal sosyal düzen ruhunun da Avrupa-

da feodalizmin doğduğu orta çağ başlangıcında katolik inancı tam ve kesin bir egemenliğe sahip bulunduğuna göre, onun etkisi altında belirdiğini ve geliştiğini söylemenin kabil olması gerekir. Böyle bir iddianın, gerçekte ilişkisi olabileceği, hatta ciddi sayılabileceği son derece şüphelidir. Bundan başka, belli bir ekonomi sistemi olan kapitalizmi mutlaka din öğretisi ile açıklamak gerekirse, Werner Sombart'ın kapitalizm ruhunun yahudilikle ilgili olduğu yolundaki görüşüne eşit ölçüde hak vermemek için herhangi bir sebep yoktur. Çünkü, Weber'in mantığı kullanılarak kapitalist müteşebbisler arasında yahudilerin sayısının az olmadığı, bu sebeble yahudilik ahlâkı ile kapitalizm arasında bir ilişkinin bulunması gerekebileceği savunulabilir. Bütün bu örnekler Weber'in temelde bir yanlışlığa düştüğünün kanıtı olabilir.

Robertson'un söylediği gibi, kapitalist ruhu doğuran en önemli sebebin kapitalizmin kendisi olduğunu belirtmekte herhangi bir yanlışlık yoktur. Max Weber'in tezinde doğru olan, kalvinizmin kısmen değişmiş bir şekli olan puritanizmin, Anglo Sakson ülkelerinde, kapitalizmi ahlâki açıdan desteklemek hususunda belli bir rol oynadığıdır. Ancak bu rolü, kapitalist düzenin puritan doktrin üzerinde yaptığı etki ile açıklamak şüphesiz kabil bulunmaktadır ve böyle bir yorum, puritan ahlâk görüşünün XVII. ve XVIII. yüzyıllarda geçirdiği değişikliği açıklamak yönünden de yararlı olabilir.